

VISSZAEMLEKEZÉSEK

VICZIÁN ANTAL

CSAPATORVOSKÉNT A 2. MAGYAR HADSEREGGEL A DONNÁL*

Az 1930-as évek elejétől bevezették Magyarországon az általános védkötelezettséget. A katonai szolgálati időt 18 hónapban szabták meg, de voltak kivételek. Így külön szabályozták az orvosok katonai kiképzését is. Az orvostanhallgatók a második és a harmadik vagy a harmadik és a negyedik tanév közepén, június 1-től szeptember 15-ig, négy és fél hónapra vonultak be alapkiképzésre. Egy gyalogezred és egy határőr ezred keretén belül szerveztek egy-egy medikus századot. A katonai kiképzés második szakasza az orvosi diploma elnyerése után következett, valamelyik helyőrségi kórházban.

Számomra a katonai szolgálat mindkét szakasza lényegesen meghosszabbodott. Először 1938-ban hívtak be nyári kiképzésre. Szeptemberben tizedesek lettünk, de nem szereltünk le, mert abban az évben került vissza a Felvidék és függőben volt Kárpátalja elfoglalása is. Miután a németek ez utóbbiba nem egyeztek bele, november végén leszereltünk. Az egyetemi előadások kezdetétől azonban katonai szolgálatunk névlegessé vált, csupán az éjszakát kellett a laktanyában tölteni. Egésznapos kilépési engedéllyel rendelkezünk, s egyenruhában jártunk az egyetemi előadásokra.

Doktorrá avatásom után, 1941 őszén hívtak be a katonai szolgálat második részének letöltésére. A budapesti 1. helyőrségi kórházban elvégzett tiszti tanfolyam után címzetes zászlóssá léptettek elő. 1942 márciusában a 3. szombathelyi helyőrségi kórház állományába helyeztek át, ahonnan a 17-es nagykanizsai gyalogezred II. zászló-

* A szerző fiatal orvosként, tényleges katonai szolgálatát teljesítve került a második magyar hadsereggel a doni harcokba, majd a legnehezebb körülmények között szenvedte végig a visszavonulást.

Személyes élményei és két bajtársa visszaemlékezései, illetve naplója alapján számol be a tyimi harcokról, a doni csatározásokról, a III. hadtest megsemmisüléséről, majd a visszavonulásról. Ezredével az utolsók között hagyta el a Dont. Csodával határosan élte túl a január 27.—28-i szatonyikolszkojei csatát és vergődött haza, súlyos nélkülözések közepezté.

Ismerteti azokat a nehézségeket, melyek a csapatorvos számára a segélyhelytelepítés, a sebesültszállítás szervezhetlensége, a honvéderorvosi kiképzés hiányosságai következtében adódtak. Beszámol a magyar honvédek helytállásáról, noha a németeknél gyengébb harcerőt képviselő fegyverzettel voltak ellátva. A nem motorizált, könnyű hadosztály, melynek kötelékébe tartozott, az akkori követelményeknek sem felelt meg. A nyári hídfőharcok folyamán vált nyilvánvalóvá, hogy a front magyar szakasza, megfelelő tartalékok hiányában, igen gyenge lábon állt. A hídfő visszavételére indított ellentámadás a védelmet ellátó zászlóalj majdnem teljes kivonásával, jelentős védelmi hézag hátrahagyásával történt, igen nagy kockázattal.

Tapasztalatai szerint a magyar hadsereg nem volt megfelelően felkészítve az orosz télre sem. Az otthon gyűjtött meleg holmi nem érkezett meg a frontra. Megfelelő téli ruházatot a honvédség nem biztosított. A katonák a helyi lakosságtól „szerezték” és otthonról, családjuktól csomagokban kaptak némi meleg holmit. Ebben azonban nem mindenki részesült, aminek sok fagyás, sőt fagyhalál lett a következménye.

A fagyások és sebesülések miatti kiesések erősen lecsökkentették az csapat harcértékét, amihez a ezrede leváltásának halogatása miatti rossz hangulat is társult.

A németek a harcok folyamán többször elmulasztották a magyar alakulatok számára a megfelelő támogatást megadni, ami fokozta a magyar véráldozatot. Amikor pedig a szovjet csapatok urívi áttérése után bekövetkezett a katasztrófa, a magyarokat okolva a vereségért, embertelenül bántak velük.

A szerző átélt és tapasztalta a történelem azon példa nélküli szituációját, hogy a katonák a vesztes csata után többet szenvedtek a „szövetségesektől”, mint az „ellenségtől”. A németek, közkatonaától tábornokig, minden magyart a fagyás veszélyébe taszítottak. Kötszer és gyógyszer hiányában a szerzőnek nem állt módjában a visszavonulás alatt a betegeknek és sérülteknek orvosi segítséget nyújtani. Az orosz katonák emberségében bízva az elesigázott, megrokkant magyaroknak csak a mielőbbi fogságba esést tudta ajánlani.

Hóban, fagyban, 280 kilométert gyalogolva végigélte a visszavonulás minden megpróbáltatását. Lázas betegen tette meg az utolsó útszakaszt, s bajtársainak köszönhetően került haza.

aljához, Csáktornyára vezényeltek vezető orvosnak. Ekkor tudtam meg, hogy a 2. hadsereggel a keleti frontra visznek.

A fronton naplót vezettem, ami azonban 1944-ben, a soproni hadikórházban bombatalálat következtében, egyéb holmimmal együtt, megsemmisült. Később visszaemlékezéseimet felelevenítettem, melyben Kemendy Géza és Nyíri Zoltán katonatársaim naplói segítettek.¹ Ezúttal irodalmi adatok felhasználásával, lerövidítve adom közre visszaemlékezéseimet.

A harcéri orvosi szolgálatra való felkészültségem majdnem nullával volt egyenlő. A tiszti tanfolyamon ismertették ugyan az egészségügyi szolgálat feladatait, de a harc alatti tevékenységről vajmi kevés szó esett. Április elején egyszer összehívták Szombathelyre a III. hadtest orvosait eligazításra, de harcászati szervezeti kérdéseken és az anyagigénylés módján kívül egyébről nem volt szó. Dr. Daka Mihály orvos százados ezredorvostól és Kaltróy Antal alezredes zászlóaljparancsnoktól kaptam némi felvilágosítást harcéri feladataimról.

Egy hónap állt rendelkezésemre, hogy a napi zászlóaljorvosi teendők mellett felkészüljek a hadrakelésre. A zászlóaljtörzshöz tartozó egészségügyi szakasz személyi állományát az orvoson kívül három egészségügyi katona és egy kocsis képezte. Rajtuk kívül rendelkezésemre állt a tiszti legényem. Beosztottaim közül Antalics Zoltán volt tényleges szolgálatot teljesítő honvéd. Dóra András és Kalmár József idősebb tartalékos honvédeket akkor hívták be katonai szolgálatra. A kocsis, Todorán Oktávián, erdélyi román, először szolgált a magyar honvédségnél. Előzőleg a román hadseregben részesült katonai kiképzésben. Todorán tudott magyarul, ezért gyakran szerepelt tolmácként is. Szükség volt erre, mert sok román nemzetiségű katona nem értett magyarul. A románokat főleg lovásznak, kocsisnak osztották be. A tiszti legényemet Nagy Zoltánnak hívták. (Jelenleg Kamondon, Vas megyében él.)

Az egészségügyi szakaszhoz tartozott egy kétlovas országos jármű is. A kocsi megfelelt a zászlóaljvonat szabvány fogatolt járművének.² Egy támlás, gyékényfonatú, alul ládával ellátott ülés szolgált az orvos és mellette a kocsi számára. A kocsi legfontosabb rakományát két nagyméretű, fűzfavesszőből készült „málhakosár” képezte, melyeket lapos oldalukkal egymás mellé lehetett illeszteni. A kosarak tartalmazták a zászlóalj-segélyhely műszereit, eszközeit, valamint a kötszereket és gyógyszereket.³ Ezen kívül még két hordágy, víztisztító felszerelés, víztartály, a saroglyában itatóvödör és a lovak számára abrak volt rendszeresítve a kocsi.

A málhakosarak tartalmát leltár szerint átvettem, kivéve a foghúzó készletet, amely csupán két alsó fogóból állt. A felső fogókat hiába igényeltem, később sem kaptam meg. Készletünket a gyógyszerházból beszerzett gyógyszerekkel, ragtapaszszal stb. egészítettem ki.

A felkészülési idő alatt kétszer vonult ki a zászlóalj gyakorlatra, illetve éleslövésre. Mindkét alkalommal gyakoroltuk a segélyhelytelepítést is.

1 *Dr. Viczián Antal*: Pokoljárás a hőmezőkön. *Somogyi Néplap*, 1982. július 29—szeptember 8.

2 *Kemendy Géza* kézírata. (Leszámazottai birtokában.)

3 1851—1911. sz. részletes jegyzék a G—54. sz. Utasításhoz. Hadtörténelmi Levéltár (HL): A málhakosarak az 1934. évi szabvány szerint a „csapategészségügyi ellátás cikkeit” tartalmazták. Ezek a következők voltak:

20-20 ampulla tetanuszérum, kámfor, koffein, novokain, morfin injekció, 50 g ópium tinktúra, hyperol, kinin tabletták, 100—200 g alkohol, éter, benzín, éteres alkohol, jódtinktúra, vazelin. A gyógyszerek, vegyszerek tárolására 1 horganyból készült doboz, 50, 100, 300, 500 g-os üvegdugós, valamint azonos irtartalmú parafadugós üveg, egy 200 g-os fémdugós üvegtégely, 50, 100, 300, 500 g-os kerek fémdoboz; 9 fémdoboz tabletták számára állt rendelkezésre.

Egy műszersterilizátor, 1 borotva, 2 csipesz, 2 éles kanál, 3 érfogó (Koher), 3 pean, 1 foghúzó készlet, 1 alakító tű, 2 tompa horog, 2 szike, 2 kutasz, 2 sebészi olló, 2 kötszerolló, 1 kapocsberakó, 1 műszertálcá, 1 műszerdoboz, 2 légsőkanál, 2 Nelaton katéter, 2 félkemény katéter, 3 lázmérő, 1 sztetoszkóp, 1 altató kosár, 2 csepegtető készülék, 4 drót-sín, 4 hársfa sín, 2 körömkefe, 1 gyomormosó cső és tölesér, 1 record fecskendő (6 g-os) paratusszal, 1 fémtok sebészi tűknek, 24 sebészi tű, 48 injekciós tű, 100 sebészi lapocs, 5 motring selyem, 5 fiola steril sebészi selyem, 1 Esmarch-pólya képezte a sebészi felszerelést.

A következő kötszerkészlet volt a kosarakban: 2 csomag zsírtalan gyapot (á 500 g), 2 csomag közönséges gyapot (á 1000 g), kalikó pólya 10×10-es: 38, 10×15-es: 18, keményített mullpólya 10×10-es: 18, keményített kalikó pólya 10×15-es: 5, kötéstípus közép: 165, háromszögletű kendő: 25.

Mindezeket kívül 3 evészközkészlet, 3 rend ing és gatyá, 1000 elsősegély lap, 1 vöröskeresztes zászló volt még rendszeresítve.

A honvédorvosi táskában 10-10 tabl. Amidasophen, Phenolphthalein, tabl. Doveri, 10 amp. morfin, 20-20 g spiritus aethereus, jódtinktúra, ópiumtinktúra, 1-1 anatómiai csipesz, horgas csipesz, sebészi olló, éles kanál, tűfogó, katéter, körömkefe és szappan, lázmérő, 2-2 szike, kutasz, fecskendő, érfogó. Ezenkívül injekciós és sebészi tűk, sebészi selyem, 2 közép és 1 nagy kötéstípus volt.

Az indulás előtti utolsó héten megszemlélte zászlóaljunkat a hadosztályparancsnok, Újlaki Jenő ezredes.

A III. hadtest 9. könnyű hadosztálya a 17. és 47. gyalogezredből és a 9-es tüzérezredből állt. A 17./II. zászlóalj tisztikara, beleszámítva néhány karpaszományos és egy hivatásos őrmestert (Tengerdi), szakaszparancsnokokat is, 26 főből állt. Közöttük mindössze négy hivatásos és egy továbbszolgáló tiszt akadt. A többiek tartalékosok, nagyrészt zalai tanítók voltak. A hivatásos tisztek közé tartozott Kaltróy Antal alezredes, zászlóaljparancsnok, Zámbo százados, a 4. század parancsnoka, Baracska István főhadnagy, az 5. század parancsnoka, Nyíri Zoltán, a géppuskás század parancsnoka. De a 6. század parancsnoka, Tóth Jenő főhadnagy és a harcok legelején megsebesült Zámbo százados helyére lépő dr. Horváth József főhadnagy a tartalékosok közül került ki. A zászlóaljtörzset a zászlóaljparancsnokon kívül Papp Lajos főhadnagy segédtiszt, Nyíri Zoltán hadnagy géppuskás századparancsnok (jelenleg Siófokon él), Keszei József zászlós gh. főnök, Tóth Ferenc zászlós híradós szakaszparancsnok és jómagam mint zászlóaljorvos alkottuk. A 120 lóvontatású kocsiból álló zászlóaljvonat parancsnoka Kemendy Géza zászlós volt. (Néhány éve hunyt el mint Keszthely város tanácselnökhelyettese.)

A zászlóalj tüzerejét 12 gépfegyver, 36 golyószóró, a század- és szakaszparancsnokok géppisztolyai, 6 nehézpuska, 6 gránátvető, aknavetők, páncéltörő ágyú, a katonák fegyverei, illetve a tisztek pisztolyai alkották.

A zászlóaljat két szerelvény szállította ki a hadművelleti területre. Az első katonavonat 1942. május 1-én, a második két nappal később indult Csáktornyról. Az útvonal Nagykanizsa—Székesfehérvár—Komárom—Zsolna—Kattowice—Kielce—Breszt-Litovszk—Minszk—Gomel—Orel—Kurszk volt. Május 10-én érkezett meg az első szerelvény Kurszkba. Másnap kirakodtunk, majd azonnal elindult a zászlóalj gyalogmenetben Muravjovba. Ott vártuk be a zászlóalj második részlegének megérkezését. Május 13-án indultunk tovább, s három napi menetelés után értünk Dubrovkába, ahol leváltottunk egy német alakulatot, birtokba véve kiépített állásait.

Ezt a frontszakaszt védte zászlóaljunk június 13-ig. Eleinte viszonylag nyugalom honolt arcvonalunkon. Csupán kisebb csatározások, felderítések folytak. Néhány nap múlva komolyabb támadást kaptunk, amit csak az ezredtartalék kerékpárosok bevetésével sikerült kivédeni. Első halottunk Török tizedes volt. Nyíri hadnagy és Kelemen zászlós mentek érte, nem törődve a golyózáporral. Vesztességünk ezen egy hónap alatt három halott és 10—15 sebesült volt.

A sebesülteket orvosi ellátás után a hadosztály egészségügyi oszlopához szállíttatuk hátra. Az egészségügyi oszlop az arcvonal mögött 8 kilométerre települt.⁴

A 9. hadosztály egészségügyi oszlopát dr. Nagy Károly főhadnagy, a kapuvári kórház sebészfőorvosa vezette. A sebesültek ellátásuk után a hadtest tábori kórházába kerültek, amely először Kurszkban települt. Parancsnoka dr. Vikol János orvos százados volt.

Június 13-án kivonták zászlóaljunkat az első vonalból, s 4—5 km-rel hátrább, Galicsiban ütött tábornak. A kivonás pihenés és a támadásra való felkészítés céljából történt. Úgy hírlett, hogy június második felében az időjárástól függően indul a támadás. Hadosztályunk feladatát képezte a Kurszk—Tyim út mentén áttörni az orosz védelmi vonalat és előnyomulni Sztarij Oszkol irányában.

Élelmezésünk feljavult. Húst, vaját, sajtot, dzsemet bőven adtak. A legénység gyakran kapott bort, rumot, a tisztek pezsgőt. Zászlóaljunk azonban a pihenőben sem érezhette magát biztonságban. Éjszaka „sztálingyertyák” lebegtek fölöttünk,

⁴ *Magyar Katonai Szemle*, 1942. 12. évf. 176. o. (Dr. Bottyán Imre): Szervezetszerűen az eü. oszlopot fogatolt és gépkocsizó féloszlopokra kellett volna osztani. Az útviszonyok miatt azonban ettől eltérően úgy osztották be, hogy mindkét rész gépkocsizó és fogatolt egységből állt. Kiadósabb esőzések után ugyanis a gépkocsizó rész mozgásképtelenné válhatott. Csak kocsival lehetett ilyenkor a földutakon közlekedni. Száraz időben viszont a gépkocsizó részleg előnye a gyors mozgásban nyilvánulhatott meg.

Magyar Katonai Szemle, 1942. 12. évf. 176. o. (Dr. Nagy Károly): Az eü. oszlop funkciója a sürgős, életmentő műtétek és beavatkozások elvégzésére korlátozódott. Sebész feladatát képezte az érlektetés, roncsolt végtagok amputálása, fulladást elhárító műtétek végzése, roncsolt sebek kimetszése és varrása, hasiövek műtéti megoldása, nyílt légmell zárása. A sebesültek köztözése, a törött végtagok sinezése az eü. katonákra hárult. A sebésznek ebben inkább rányitó, ellenőrző szerepe volt.

bombatámadásokat kaptunk. Nem messze tőlünk a hadosztály huszárszakaszára „Molotov kosarat” dobtak. Ez a szerkezet kisebb bombákkal telt benzines hordóból állt. Komoly pusztítást végzett. Többen meghaltak, sokan megsebesültek. Számos ló is elhullott.

Június közepe táján Kaltróy közölte, hogy a támadás az utolsó eső naptól számított ötödik napon „Drégelypalánk” jelszóra indul. Addig is naponta jön futár a hadosztálytól. Ha „Budavár” a jelszó, az azt jelenti, hogy aznap még nem indul a támadás, de készülségben kell lennünk. Medárd kitett magáért. Mindennap esett az eső, örültünk a rossz időnek. De aztán megszűntek az esők, s 27-én kora délután jött a jelszó: „Drégelypalánk”. A zászlóaljparancsnok eligazítása szerint csapatunk éjjel, a legnagyobb csendben, Bezedinónál foglalja el kiindulási harcálláspontját. 28-án hajnalban, a 2 óra 15 perckor kezdődő tüzéségi előkészítés után, a rohamutászok és lángszórósok nyitnak rést a drótakadályokon, majd ezt követi a gyalogsági támadás.

Így is történt. A keleti égbolt még alig derengett, amikor eldőrdült az első ágyúlövés, majd megindult a tüzéségi előkészítés. Szünet nélkül szóltak az ágyúk, sívítottak, robbantak a gránátok. A becsapódások robaja pokollá változtatta az addig csendes vidéket. Később előbbre helyezték az ágyútüzet, s másfajta robbanások is hallatszottak. Az utászok a drótakadályokat robbantották. Aztán géppuskaropogás vegyült a harci zajba. Megindult a gyalogság.

A segélyhelynek előírás szerint 800—1000 méter távolságban kellett követnie az előnyomulókat. Könnyű volt ezt így eltervezni, de annál nehezebben ment a végrehajtás. Nem tudtam, hogy mi van elől, mennyire haladt a zászlóalj. Amikor már a nap is felkelt, elindultunk a kocsival. Alig tettünk meg néhány száz métert, meg kellett állni, mert egy horhos megakadályozta a továbbjutást. Fogalmam sem volt az előttnk levő terepről, az utakról. A térképek régiiek, még a cári időkbeli valók voltak, s a jelzett utat nem találtuk, csak a vizesárkot a völgy mélyén. Híd sehol sem látszott. Nem tehetünk mást, mint leszállni a kocsiról és gyalog kelni át a horhoson. A málhás kosarak túl nagyok voltak ahhoz, hogy azokat cipeljük. Erre az eshetőségre előre gondoltunk, bár semmiféle irányelv sem utalt rá. Előkészítetünk két faládát, melyekbe kötszert, műszert, jódot stb. helyeztünk. Ketten vittek egy-egy füles ládát. A legényem épp úgy egészségügyi katonának számított, mint a másik három beosztottam. Todoránt a kocsival útbaindítottam, hogy keressen valamilyen átjárót, s kerülővel jöjjön utánunk. Az elfoglalt futóárkokban találtunk az első sebesültekre. Nem volt idő településre. Kinyitottuk a ládákat és elkezdtük a sebesülteket kötözni. Egy földkupacra kitűzött vöröskeresztes zászló jelezte a segélyhelyet.

Jöttek a sebesültek, vagy hozták őket. Az első súlyosak között volt Zámbo százados. Repésztől mellkassérülést szenvedett, s a tátongó seben keresztül levegő áramlott a mellüregbe, összenyomva tüdejét.

A harcéri környezet, a szokatlan látvány engem is sokkolt. Remegő kézzel kötöztem, bármennyire is próbáltam nyugalmat erőltetni magamra. A járóképeseket, ellátásuk után, gyalog indítottam hátra, de 10—15 sérült kocsira várt. A beígért sebesültszállító járművek pedig sehol sem voltak. Sürgősen intézkedni kellett. Küldöncöt menesztettem a zászlóaljonathoz. Egy óra múlva megérkezett három szekér. Megraktuk sebesültekkel, s már fordultak is vissza. Zámbon kívül még hárman voltak súlyos állapotban. Egyiküknél, aki valószínűleg májlövést kapott, már alig lehetett a pulzust tapintani. Ezen az első helyen több mint két óra hosszat tartózkodtunk. Nem mozdulhattunk, mert folyamatosan hozták a sebesülteket. Ismét kocsikért kellett küldenem. Nagy Zoltán tartotta az összeköttetést a vonattal. Rá kellett döbbernem tehetetlenségemre. Sürgős műtétekre lett volna szükség, de kötözésen kívül mást nem tehettem. Várni kellett a kocsira. A sérültek legjobb esetben is csak hosszú órák múltán kerülhettek műtőasztalra.

Amint lehetett, előbbre mentünk. A visszafelé jövők jelezték, hogy hol vannak sebesültek. Mindig újabb gyülekező helyekre lertünk. Megállás nélkül dolgoztunk. Mind a négy segítőársam, nem törődve a veszéllyel, becsülettel kitartott mellettem.

Délután egészen közel kerültünk az arcvonalhoz. Nem messze tőlünk egy géppuskás raj adta le sorozatait. A válasz sem maradt el. Hátrább, védettebb helyre kellett húzódnunk. A géppuskás raj is visszavonult sebesültjeivel. Az egyiknek a combját le kellett szorítani, mert szétroncsolt lábából erős, ütőeres vérzés indult. Megint üzennem kellett Kemendynek. Személyesen jött két kocsival, s ő is segített a sebesültek ellátásában. Kétségbeesve mondta, hogy a lőszeres kocsijai, melyek a sebesülteket vitték hátra, nem érkeztek még vissza lőszerrel.

Eleredt az eső. Esőgallérban dolgoztunk tovább. Ezek a terepszínű körgallérok nagyon jól beváltak. Kettőből egy sátrat lehetett készíteni, két személy részére. A ponyva, amit kifeszíthettünk volna a fejünk fölé, a kocsin maradt.

Osztályoznom kellett a sebesülteket. Elsősorban azokkal foglalkoztam, akiken még lehetett segíteni. A reménytelen állapotban levőket lefektettük a földre. Aki még eszméletlen volt, azt nyugtattuk, ha nem gyomorsérült volt, itattuk.

Fogyott a kötszerünk és nem tudtuk a töréseket sínezni. Sötétedéskor végre megjött Todorán a kocsival, s pótolhattuk a hiányt. A harc lassan alábbhagyott, majd sötétség borult a tájra.

Tihanyi zászlós, aki lőtt sebbel került hozzánk, mondta el, hogy a szovjet csapatok minden jel szerint megneszelték támadási szándékunkat, mert majdnem üres állásokat vert szét a tüzéség. Az oroszok visszavonultak a hátrább kiépített állásaikba és onnét lőtték csapatunkat.

Ettünk és pihentünk valamennyit — hajnal óta először —, ám jött a küldönc a zászlóaljparancsnoktól, hogy 500 méterrel hátrább, a zászlóaljörzs közelébe települjünk. Az eső vigasztalanul esett. A felázott talajon csúszkált a kocsi. Lefelé haladva attól kellett tartani, hogy fölborul. Húztuk, vontuk, aztán komoly erőfeszítések árán mégiscsak elérkeztünk a kijelölt helyre. Felállítottuk sátrainkat, s halálosan fáradtan, nem törődve a becsurgó esővízzel, nyugovóra tértünk.

Másnap komolyabb ellenállásba nem ütközött a zászlóalj. A vonattal haladtunk. Ennek az volt az előnye, hogy árkászok jártak előttünk, s felszedték az aknákat. Veszélyt jelentettek a fákön rejtőzködő mesterlövészek is, akik távesőves puskával lőtték ránk. Hihetetlen bátorságról tettek bizonyosságot, mert amelyik lövést felfedezték, azt azonnal lelőtték.

Estére Glinoljéba érkeztünk, s a falu szélén egy házban települtünk. Todoránt elküldtem az ezredtörzshöz, hogy még a sötétség leple alatt vételezzen kötszert.

A következő napon, június 30-án reggel a falu szélén fejlődött fel a zászlóalj támadásra. Hatalmas rozstábla terület el előttünk, melynek a végét, a dombhajlat miatt, nem lehetett látni. A dombnak fölfelé menet még takarásban voltak katonáink, de amint fölértek, majd lefelé haladtak, a rozs nem nyújtott számukra kellő takarást, s erős akna- és géppuskatűzbe kerültek. Rövid idő múltán tele lett sebesültekkel a segélyhely környéke. Megint nem volt elég jármű. Lepakoltattam mindent a kocsiról és sebesültekkel megrakva Todoránt is útba indítottam az egészségügyi oszlophoz. Utasítottam, hogy útközben kérjen segítséget ezredorvosunktól. Dél felé megjött Daka dr. néhány egészségügyi katonával és három kocsival. Ránk fért a segítség, mert elég sok idő telt el egy-egy ütőeres vérzés lekötésével. Az első sokkhatáson már túl voltam. Mindenhez hozzá lehet szokni. Mint orvos és kezdő sebész, természetesen, régebben is végeztem sebkezelést, de egészen más hatással volt rám a jajgató sebesült a pusztá földön, a harctéren, mint az érzéstelenített beteg a kezelőben, vagy a műtőasztalon.

Jöttek a hírek, hogy az oroszok ellentámadásba mentek át, s csapataink hátrálnak. A helyzet kritikussá vált. A 6. század egész tisztikara kiesett, a legénység fele is harcképtelenné vált. 2—3 halott és ugyanannyi haldokló feküdt körülöttünk. Kocsik érkeztek és felraktuk rájuk a sebesülteket. Nekünk is hátrább kellett mennünk.

Később javult a helyzet, végül mégiscsak elérték egységeink a következő dombot, s mi is visszatértünk a házba. Csökkent a sebesültek áradata. Kemendy két malomkő között őrlődött. Egyrészt nem tagadhatta meg a sebesültszállítást, másrészt felelős volt a lőszerutánpótlásért. A hátra küldött kocsik pedig ki tudja, hol cselengtek.

A szervezetlenség majdnem súlyos következményekkel járt. A hadosztály sebesült-szállító részlege sehol sem volt.⁵

Oroszország ezen részére az észak—déli irányban húzódó dombhátak a jellemzők, közöttük völgyekkel, melyekben a nyári szárazság kivételével víz is volt. A támadás ezekre a dombvonulatokra merőlegesen, kelet felé irányult. A szovjet egységek a dombélen megjelenő, majd leereszkedő magyar alakulatokat gyorstüzélő ágyúkkal lőtték. Pergőtűzet zúdítottak üldözőikre, majd gyorsan kocsira rakták fegyvereiket és rövid idő múlva már a következő dombhátról lóttek, tetemes veszteséget okozva csapatainknak. Ezeket a 7,65-ös ágyúkat „csim-bumm”-nak nevezték katonáink. Az oroszok felkészültek a védelemre is. Jól álcázott bunkereket ástak, melyeket csak egészen közelről lehetett észrevenni. Hiányzott a légi felderítés.⁶

Július 1-én értünk Tyim alá. Az utolsó akadályt egy harcokosiárok képezte, amin zászlóaljunk heves tűzharc árán jutott túl. Ekkor is gyalog, a kötszeres ládákat cipelve igyekeztünk a zászlóalj nyomában maradni. Egész nap folyt a harc a helységért. Ahogy később Kaltróytól megtudtam, rossz volt a gyalogság és a tüzéség közötti együttműködés, s egyik századunk saját tüzéségünk szórásába került. Amikor fellőtték a fehér rakétát, jelezve, hogy ott magyar egység van, az oroszok zúdítottak rájuk aknatűzet. Késő délután sikerült Tyimet elfoglalni. A harcokból az egész hadosztály kivette részét, de a legnagyobb veszteséget a II. zászlóalj szenvedte.

A négy napig tartó harcok alatt 250—300 sebesültet láttunk el. Megítélésem szerint ezek 10%-a volt életveszélyes állapotban. A zászlóaljparancsnok szerint veszteségünk ennél nagyobb volt, mert sokan kerültek a szomszédos segélyhelyre, vagy közvetlenül az egészségügyi oszlophoz. Az elesettek száma 40—50 lehetett.

A Tyimért vívott harcokban a 9. hadosztály mintegy 20%-os veszteséget szenvedett.⁷

A harcok folyamán saját belátásom szerint, önállóan kellett feladatokat teljesíteni. A sebesültek, ha nem váltak mozgásképtelenné, saját lábukon igyekeztek hátra, a segélyhelyet keresve. Gyakran a bajtársa kötötte be a sérültet, de nem egyszer többet ártott, mint használt, minden jószándék ellenére. Alsó végtag sérülteknél a térd alatt próbáltak leszorítást alkalmazni, ami tudvalevően káros, mert az ütőer a két csont között fut, leszorítani nem lehet. A leszorítás csak fokozza a vérzést, mert akadályozza a vér visszaáramlását. Ezt a hibát gyakran a sebesült-vívók is elkövették, pedig elsősegély-képzésben részesültek.

Feladatom elsősorban a közvetlen életveszély elhárítása volt. A vérzéscsillapítás főleg nyomókötéssel, a comb leszorításával, ritkábban érlekötéssel történt. Halaszthatatlan beavatkozásnak számított a nyílt légmell zárása. A sebesültet szállítható állapotba kellett hozni. Újraelestésről akkor még nem volt szó, a mesterséges lélegeztetés sem járt eredménnyel. A folyadékpótlás jelentősége sem volt még ismeretes, még kevésbé annak elsősegélyként történő alkalmazása a helyszínen.

Ha a segélyhely lemaradt, vagy a sebesültvívók nem találtak rá, valamely rejtett helyen gyűjtötték össze az ellátandókat. Ezek a gyülekezőhelyek nem tévesztendőek össze a sebesült fészkekkel, melyek közvetlenül a küzdők mögött spontán alakultak ki, egy-egy árokban vagy gránátöltésrben. Ha a segélyhely lépést tudott tartani a csapattal, az egészségügyi járőr egészen az orvosig vitte a sebesültet. A segélyhely telepítésének és mozgásának szabályait ritkán lehetett betartani. Mindig a terephez, az adott lehetőségekhez kellett igazodni. Mozgékonynak kellett lenni. Ha súlyos sérültről kaptam hírt, igyekeztem előre menni, néha a küzdők vonaláig is, megtartva az összeköttetést a segélyhellyel.⁸

5 A hadosztály vezető orvosa szerint a támadás kezdetén minden zlj.-hoz 2, a súlyon levő zlj.-hoz három sebesült-szállító gépkocsi volt beosztva.

„Ezenkívül két kocsioszlop 140 lófogatú kocsija járta, több csoportban, végig az arevonalat és felkereste az esetleg eltévedt sebesülteket. A kocsik tizedrésze sem vett fel azonban sebesülteket, de megérte a bőkezű gondoskodás, hogy néhány, az előnyomulás hevében a csapattól leszakadt is idejében ellátáshoz jusson.” *Magyar Katonai Szemle*, 1942. 12. évf. 176. o. (Dr. Bottyán Imre)

6 Kemendy Géza kézírata.

7 Dombrády Loránd—Tóth Sándor: *A Magyar Királyi Honvédség 1919—1945*. Bp., 1987. 279—280. o.

8 *Magyar Katonai Szemle*, 1943. 13. évf. 152. o. (Dr. Viczián Antal)

A tyimi áttörés után harcok nélkül haladtunk tovább Sztarij Oszkol felé, ún. erőltetett menetben. Napi 35 km-t tettünk meg. Az esőzés megszűnt, kánikula köszöntött be. A menetelés egymagában még nem jelentett különösebb megterhelést, amíg biztosítva volt a megfelelő élelmezés, a hadtest ellátó oszlopának azonban nem volt elegendő gépkocsija, s nem tudták az élelmet kellő ütemben a csapat után szállítani. Nem csak mennyiségben, de minőségben is elégtelennek bizonyult a gépkocsipark. Sok volt a „bevonultatott”, használt teherautó, melyek gyakran meghibásodtak. Sok autó teljesen használhatatlanná vált, s ez még súlyosbította a helyzetet. Lovas kocsikkal kellett hátra menni az ellátó oszlophoz, némelykor egy napi járóföldnyire, s közben a csapat haladt előre. Bármennyire is tiltva volt a lakosság fosztogatása, a „zabrálasok” napirenden voltak. Kevés baromfi maradt élve azokban a falvakban, melyeken áthaladtunk. Ökörsütésre is sor került, amit parancsnokunk kénytelen volt hallgatólagosan tudomásul venni. Valahogyan ki kellett egészíteni a sovány adagokat.

Gondot okozott a vízhiány is. Javult a helyzet, amikor az Oszkol völgyébe értünk. Víz már volt, ha nem is sok és erősen szennyezett. Elrendeltem, hogy csak szűrt és felforralt vizet szabad fogyasztani. Nehezen lehetett azonban ezt betartatni a tikkasztó hőségben. Az azbesztszűrős szivattyús víztisztító berendezés igen lassan működött. Szerencsére járvány nem tört ki.

Ez az időszak csak néhány napig tartott, mert amint elhagytuk az Oszkol völgyét és egyenesen a Don felé tartottunk, már megfelelő kutakból lehetett vizet nyerni.

A tyimi harcok, a súlyos veszteségek, az erőltetett menet és a rossz tápláltság miatt hadosztályunk alkalmatlanná vált bármilyen harci feladatra. A németek vették át a gyorsan visszavonuló szovjet csapatok üldözését. Mi csak második lépcsőben, már lassabb ütemben vonultunk utánuk.

Egyre több katona vált lábfájás, feltörés miatt járóképtelenné. Egy részüket az egészségügyi oszlophoz irányítottam, másik részük engedélyt kapott, hogy kocsira ülhessen.

Tíz napi menetelés után értük el a Dont. Az út nagy részét lóháton tettem meg. A zászlóaljparancsnoknak és segédtszjtjének, valamint a századparancsnokoknak járt hátsó. Ez tisztenként két lovat jelentett, mert mindegyiknek lovásza is volt. Kaltróy úgy intézkedett, hogy ha koci helyett lóháton kívánom megtenni az utat, az ő lovászának a lova rendelkezésemre álljon. Ikonár, Kaltróy lovásza — ugyan csak román legény — szívesen ült fel a helyemre az egészségügyi kocsira, Todorán mellé.

A Dont Gremjacsjénál értük el.

A 2. magyar hadsereg, a Don vonalát követve, mintegy 190—200 km-es szakaszon rendezkedett be védelemre. Zászlóaljunk a front magyar szakaszának legészakibb részén helyezkedett el, a 2. német hadsereg 323. hadosztályának jobb szárnyához csatlakozva. Zászlóaljunk feladata egy 6—7 km-es szakasz védelme volt. A terepviszonyok védelmi szempontból a jobb parton kedvezőbbeknek bizonyultak, mint az orosz oldalon. Természetes akadály volt a 180 méter széles folyó. Előnyt jelentett továbbá, hogy Gremjacsje a Donhoz közel fekvő dombra épült, így egyrészt a domb mögötti terület jó fedezéket biztosított, másrészt jó rálátás vált lehetővé a teljesen sík túlpartra. A folyóparti fás, bokros terep is fedezéket nyújtott és lehetővé tette a védelmi állások kiépítését. Hasonlóan kedvező körülmények adódtak a jobb szárnyon, a rutkinói domb környékén is. A zászlóalj védelmi vonalának bal szárnya azonban a túlparthoz hasonlóan sík vidéken helyezkedett el. Itt a védelem kiépítését nehezebben lehetett végrehajtani.

A Don elérésekor az első napokban a szovjet csapatok a folyó túlpartján távolabbra húzódtak vissza. Akkor még veszélytelenül lehetett ásni a lövészárkokat, sőt zavartalanul fürödhettünk is a folyó hűs habjaiban. Mindez megszűnt, amint az oroszok visszatértek a Donhoz.

Mindkét oldalon kiépültek a védelmi állások. Eleinte szórványos, majd mind élelkebb kölcsönös tűzparbajok alakultak ki. Mindkét oldalon tüzet nyitottak, ha mozgolódást, főleg védelmi munkálatokat észleltek. Az oroszok a domboldalon fedezetlenül csellengő katonáinkra is lőttek. A válasz magyar részről csak vaktában leadott

gépfegyversorozatokból állt. Az oroszok kezdettől fogva sokkal óvatosabban mozogtak, s főleg éjszaka építették állásaikat. A könnyelmű csellengésnek hamarosan áldozatai is lettek. Mire Kaltróy szigorúan megtiltotta a fedezék nélküli mozgást a terepen, már eltemettünk két honvédet és több sebesültet kellett kórházba küldnöm. Egyik katonánk életveszélyes sérülést szenvedett egy repesztől.

Kialakult a front megszokott hangja, „lélegzése”, ami aknarobbanásokból, géppuskaszorozatokból, világító rakéták fellövéséből, „sztálingyertyák” megjelenéséből állt. Néha felderítő repülőgép — Rata — húzott el felettünk. Mindez annyira megszokottá vált, hogy akkor figyeltünk fel, ha csend lett. Egyik júliusi estén is elhallgattak a fegyverek, majd nagy meglepetésünkre, jó hangosan, Honthy Hanna hangja szállt a Don felett. A „Száz piros rózsa...” kezdetű operettdalt énekelte. Aztán tökéletes magyarsággal egy hang az oroszok üzenetét közvetítette. Az üzenet lényege az volt, hogy az oroszoknak nincs semmi baja a magyarral, nincs értelmük egymás ellen harcolni. Aki megadja magát, jó bánásmódban részesül mint fogoly, s a háború végén hazamehet.⁹

Azon az éjszakán, majd később is, ilyen és hasonló szövegű röplapokat szórtak a Raták.

A zászlóalj törzs a dombhajlat mögött, a Dontól mintegy 800 méterre, a falu volt gyógyszerárába települt. A segélyhely a szomszédban, egy bádogtetős házban létesült. A három szoba közül a legnagyobbból lett a kezelő, egy kisebbből beosztottaim szállása, a harmadikat magamnak rendeztettem be. A mozgó harcok után végre megfelelő körülmények közé került a segélyhely. A közelben a betegek számára fektetést rendeztünk be.

Naponta 20—30-an jelentkeztek a gyengélkedőn, eleinte főleg lábfeltöréssel, majd sérülésekkel, egyéb panaszokkal.

Végigjártam az alegységeket, ellenőriztem a konyhákat, a legénységi szállásokat, bunkerokat, latrinákat. A Don menti mocsaras vidéket maláriára veszélyes területnek nyilvánította a felettes egészségügyi parancsnokság és elrendelte a malária elleni prevenciót. Egészen az ősz kezdetéig minden katonának naponta egy tabletta Atebrint kellett bevennie. Malária nem fordult elő.

Július végén felélénkült a harci tevékenység. Több támadás, áttörési kísérlet érte zászlóaljunkat. Voronyezs felől erős ágyúzás hallatszott. Éjszakánként a katyusák félelmetes „ugatását” és rakéták tűzcsóváit észlelhettük. Nem egyszer bevetésre került a tartalék ezredközvetlen kérekpáros és huszárszakasz is a támadás kivédésére. Magyar részről felderítő, fogolyszerzési akciók indultak. Önként jelentkező 3—4 katonából álló csoportokat szerveztek, melyek azzal a céllal keltek át a folyón éjjel, hogy meglepetésszerűen megtámadva egy orosz lőállást, fogollyal, úgynevezett „nyelvvvel” térjenek vissza. Ezek a vállalkozások váltakozó sikerrel jártak. Előfordult, hogy senki sem tért vissza, máskor hoztak magukkal „nyelvet”. Ha ilyen akció indult, orvosi táskámat vállamra akasztva, rendszerint elkísértem a zászlóaljparancsnokot az első vonalban levő támaszpontra, ahonnan a vállalkozás kiindult, hogy a visszatérőket szükség esetén elsősegélyben részesíthessem.

A fogolyszerzés sikerélményt jelentett mind a végrehajtóknak, mind az irányító parancsnokoknak. Örömmel fogadták a megszeppent foglyot. A szakaszparancsnoki, majd a századparancsnoki harcállásponton barátságosan, vállveregetve fogadták, itallal kínálták, s amikor a zászlóaljparancsnok elé került, már annyira megnyugodott és felbátorodott, hogy ő nyújtotta a kezét és veregette az alezredes vállát. Hátrább, a csapatcsendőröknél már nem részesültek a foglyok ilyen barátságos fogadtatásban.

Az elesettek közül néhány névre emlékszem: Korbuly főhadnagy, Karsay hadnagy, Wink Jakab, Török István honvédek, Nagy Antal szakaszvezető. A nyár végén már közel 60 kereszt emlékeztetett a Gremjacsjében elesett honvédekre.

Augusztus 10-én éjszaka kivonták zászlóaljunkat az arcvonalból, s délebbre, Kosztyenkiba vonultunk, ahol a szovjet csapatok áttörték a frontot, s hídfőt képeztek a jobb parton. Zászlóaljunk 6—7 km-es védelmi vonalán mindössze egy sza-

⁹ Somogy Megyei Levéltár, világháborús szórólap.

kasznai erő maradt. Azt a feladatot kapták, hogy az egész védelmi sávunk mentén, gyakori helyváltoztatással, lövéseket, golyószóró-sorozatokat adjanak le, fenntartva ezáltal annak látszatát, hogy zászlóaljunk a helyén van.

Három napig tartó heves harcok árán sikerült a hídfőt felszámolni.¹⁰

Kosztyenkinál a sebesültek ellátásában Bán Jenő, az ezred katolikus tábori lelkésze segített. A sebesültek hátraszállítását sikerült a zászlóaljvonat segítségével jobban megszervezni, mint a tyimi áttörésnél. 28 halottat és mintegy 130 sebesültet regisztráltunk. Amint Kaltróy később közölte, a hadtest nem rendelkezett megfelelő tartalékkal, így a hídfő visszaszerzésére az elsővonalbeli alakulatok egy részét kellett összevonni, jelentős hézagokat hagyva a védelemben. A németek nem adták meg a beígért támogatást, így csak lényegesen nagyobb veszteségek árán sikerült az oroszokat a Don túlsó partjára visszavetni. Először jutott tudomásomra, hogy csekély tartalékkal, megfelelő ütőképes harci eszközök nélkül védelmünk gyenge és könnyen sebezhető.

Kosztyenki után romlott a legénység hangulata. Mind gyakrabban került szóba a zászlóalj-leváltásának az óhaja. Igazságtalannak tartottuk, hogy két hónapja egyhuzamban, állandó harcokban kell helytállnunk, ugyanakkor állandóan csökken a létszám, s alig kapunk kiegészítést.

Augusztus 26-án este Kaltróyval és Nyírral a Rutkinónál levő állásokat kerestük fel. A holdsütötte domboldalon járv a oroszok észrevettek bennünket és aknátűzet zúdítottak ránk. Gyorsan fedezéket kerestünk, de Nyíri megsebesült. Szerencsére nem súlyosan. Bekötöttem, majd az egészségügyi oszlophoz irányítottam.

Amint említettem, a zászlóalj védelmi vonalának bal szárnya sík területen volt. Természetes fedezék itt nem adódott. A terepet felverte a gaz, de ez nem biztosított kellő takarást. Nappal csak a lövészárokban lehetett közlekedni. Az étkezés ennek megfelelően kellett megszervezni. Naponta egyszer, sötétedés után szállították ki a meleg ételt. Július közepétől, a növekvő holdnál az árokba kényszerültek, s fazekakban vitték az ételt, mert a kondér nem fért el az árokban. Amikor már későn kelt a hold, visszatérhettek az ösvényre és a kondérok használatára. Az augusztusi újholdnál még néhány napig nyugodtan vihették a felszínen, de amint napról napra ismét növekedett a hold, mind veszélyesebbé vált a fedezéken kívüli közlekedés. Nem szívesen tértek vissza a fazék-rendszerhez. Egyik napról a másikra halasztották az árok használatát, vállalva a kockázatot. Aztán amikor már a hold korongjának közel a fele világította meg a tájat, rájöttek, hogy biztosan látják őket a túlpártól, de nem lőnek. Ugyanakkor fölfedezték az oroszok vacsoravívóit is. Természetesen a mi oldalunkon is némák maradtak a fegyverek. Létrejött hát a front két oldalán a hallgatóságos megállapodás. Ettől kezdve teliholdnál is nyugodtan közlekedtek a vacsoravívók, egyik oldalról sem lőttek.

Szeptember elején viszonylagos nyugalom honolt az arcvonalon. Sebesültek helyett egyre több lázas beteg jelentkezett a gyengélkedőn. Erről az előttiünk ismeretlen „frontbetegségről” Daka dr. ezredorvossal közösen közleményben számoltunk be az Orvosi Hetilapban.¹¹ Akkor a víruskutatás még elég kezdeti stádiumban volt, meg nem is állt rendelkezésünkre laboratórium, tehát csak megfigyeléseinket, a kór tüneteit írhattuk le. Utólag visszagondolva, valószínűleg vírusfertőzésről lehetett szó. A személyi állomány 15%-át kellett kórházba küldenem. Egy hónap alatt lezajlott a járvány.

Szeptemberben Gremjacsjéba költözött az ezredparancsnokság is, Szakács Zoltán ezredessel az élén. A járvány miatt, meg a fronton uralkodó viszonylagos nyugalomnak „köszönhetően” többet találkoztam orvos előjáróimmal. Megjelent dr. Bottyán Imre orvos őrnagy, a hadosztály vezető orvosa. Beszámoltatott munkámról, tapasztalataimról. Elmondta neki, hogy most, védelemben, könnyebb a csapatorvosi szolgálat, mint a támadás alatt volt. Szórványosan előforduló sebesülések esetén az egészségügyi járőr gyalog, vagy kocsin hozza a sérültet fedett, rejtett útvonalon a segélyhelyre. Rendszerint távbeszélőn előre jelezték az eseményt úgy, hogy mire

¹⁰ Dr. Nyíri Zoltán naplója.

¹¹ Orvosi Hetilap, 1942. 86. évf. 573. o. (Dr. Viczián Antal—dr. Daka Mihály)

a járőr beérkezett, a szükséges előkészületeket megtehettem. Nehézségeket a nagyobb távolságok okoztak. 6—7 km-es védőkörletnél, ahol a legtávolabbi támaszpont a segélyhelytől 3—4 km-re esett, néha hosszú időt vett igénybe, amíg beérkeztek a sebesültek. Némelykor nekem kellett a helyszínre sietnem, vagy a legközelebbi sebesült-gyülekezőhelyen várakoznom. Ha volt rá lehetőség, eléje mentem a sebesülteknek. Ilyen alkalmakkor jól bevált a vállra akasztható orvosi táska. Célszerűnek láttam mindegyik század védőkörlete mögött sebesült-gyülekezőhelyet létesíteni. Egy-egy megfelelően berendezett házat, vagy valamelyik bunkert használtuk erre a célra. A bal szárny kivételével ezeket az egészségügyi támaszpontokat rejtetten, kocsival is meg lehetett közelíteni. Ha foglalkozási vállalkozás indult, a kiindulási harcállásponton vagy a legközelebbi sebesült-gyülekezőhelyen álltam készenlétben a sebesültek ellátására. Komolyabb támadás esetén, amikor szélesebb sávon, több sebesültre lehetett számítani, a segélyhelyen tartózkodtam.

Általában nem lehetett az előírásoknak megfelelően működni. Mindig az adott helyzethez kellett alkalmazkodni. A cél a sebesült mielőbbi ellátása volt. Sokat segített a kiépített híradó szolgálat. Ha kimozdultam a segélyhelyről, valamelyik támaszponton mindig elérhető voltam telefonon.

Bottyán dr. javaslatára csapatorvosi tapasztalataimat megírtam a Magyar Katonai Szemle számára.¹²

Jó kapcsolatokat tartottam fenn dr. Nagy Károllyal, az egészségügyi oszlop sebesültjével. Felajánlotta, hogy száraz időben, ha gépkocsival is járhatók a földutak, szükség esetén, táborig műtői felszerelésével kijön a segélyhelyre sürgős műtétet elvégezni. Az utak járhatatlansága, vagy Nagy dr. elfoglaltsága miatt többször is meghiúsult ennek realizálása. Egyszer azonban sor került rá.

Szeptember végén haslövést szenvedett egy katona. Telefonon jelezte a század parancsnoka, hogy nagyon kivértett állapotban van a sebesült. Az utak szárazak voltak. Sikerült Nagy dr.-ral telefonösszeköttetést létesíteni, mielőtt még láttam volna a sebesültet. Ígérte, hogy azonnal indul. Miután felérkeztek a sebesülttel, megállapítottam, hogy valóban sürgős a műtét, nem annyira a bélsérülés, mint inkább a hasúri vérzés miatt. Hamarosan meg is érkezett Nagy dr. A segélyhely kezelőjében operáltuk meg a sebesültet. Én asszisztáltam, Nagy dr. egészségügyi őrmestere altatott. Mintegy két méteres bélszakaszt kellett eltávolítani. Műtét után néhány napig a gyengélkedőn, illetve a fektetőben maradt az operált, mert a gépkocsi, amivel kijöttek, nem sebesültszállító autó, hanem „bevonultatott” személygépkocsi volt, amiben fekvő beteget nem lehetett szállítani. Amikor az operált szállítható állapotba került, Todorán vitte be lovaskocsin az egészségügyi oszlophoz, ahonnan aztán a tábori kórházba továbbították.

Október elején Kaltróy alezredest áthelyezték a hadtestparancsnokságra, a hadsereghez kikerkező új alakulatok harci kiképzése céljából. A zászlóalj parancsnoka Kucséra Antal százados lett.

A hónap vége felé az idő hidegre fordult. Éjszaka erősen fagyott. A bélés nélküli köpeny nem nyújtott kellő védelmet. Keszev zászlós gh. főnök segítségével sikerült egy báránybőr bélést szereznem. Kaptam egy nagyobb köpenyt, s a szabók belevarrták a báránybőrt. Akinek módjában állt, ugyanezt tette. Fel kellett készülni a télre. A báránybőrt nem a honvédség biztosította, hanem a katonák „szerezték”. Elhagyott házakat, vermeket kifogatva, vagy vassal szurkálva az udvarokat, kerestek és találtak is nemcsak bélésnek valót, hanem nemezcsizmát, gramofont meg mindenféle egyebet is. A „zabrált” dolgokat cigarettáért, pálinkáért cserélték. De pénzért is lehetett venni ilyesmiket. Kaltróy nem engedte ezt a fosztogatást. Kucséra szemet hunyt felette, mert a tél közeledtével szükségessé vált, akár ilyen úton is, a meleg holmi biztosítása. A kincstár nem gondoskodott rólunk.

Olvastuk a tábori postával kikerkező újságokban, hogy otthon a kormányzó né segélyakciót hirdetett a honvédek számára. Lehet, hogy ennek keretében sok minden összegyűlt, de hozzánk ebből semmi sem érkezett. Érkeztek viszont csomagok a katonák hozzátartozóitól. Pulóvert, sálát, meleg harisnyát küldtek. Én egy pár

¹² Magyar Katonai Szemle, 1943. 13. évf. 152. o.

bilgeri eszímát kaptam otthonról. Kétségkívül ennek köszönhettem, hogy nem fagytak meg a lábujjaim.

Késő ősszel, majd amikor beköszöntött a tél, s befagyott a Don, a felsőbb parancsnokság utasítására újból vállalkozások indultak, s az oroszok is többet támadtak. A felderítés, a „nyelv”-szerzés az álló harc fontos részét képezte.

A front mögött felbukkanó civil személyeket az ezredközvetlen csapatcsendőrök fogták el. Ezek között lehetnek felderítők, partizánok vagy csak családlátogatásra hazaszökő katonák. Ha elfogtak egy gyanúsítható oroszot, nem sokat teketóriáztak a csendőrök. Kihallgatás után felakasztották. „Példát statuálunk” — mondták, pedig csak szadista hajlamaikat élték ki. Jeszenszky Elek, első világháborús tartalékos főhadnagy volt a csapatcsendőrök parancsnoka. Működéséről a Zalai Közlönyben jelent meg egy írása. „... Hiába keresem napok óta az orosz nép lelkét — írta —, üres, szenvtelen, letargiába süllyedt ember-árnyak vesznek körül... Partizán tevékenységük során... elfogatásukkor mindegyik tisztában volt jövőendő sorsával, de egyetlen egynek az arcán sem ült halálfélelem, pedig harcaink során, három hónap alatt sok partizánt küldtem a másvilágra... egy sem kért kegyelmet. Volt, aki a hurkot maga tette a nyakára és rúgta el a zsámolyt a lába alól... Meghalni nagyon tudtak... a partizán nők még cinikusabbak... föl kacagtak, a vállukat vonogatták, amikor megtudták a kivégzést. Kérdeztem magamban, hol van ezekben a lélek?... Mi, akik hiszünk az örökkévaló egy igaz isten áldó jóságában, tudjuk jól, hogy az istentelen világnak vége lesz és egy szép napon a sötét orosz éjszakát fel fogja váltani a mennyei világosság...”¹³

Meg kell jegyeznem, hogy Jeszenszkynek, az ájtatos hóhérnak a mentalitása teljesen idegen volt a tisztokétól és a legénységétől. Egyedi jelenségnek számított.

Valószínűleg nem állt szándékában, mégis a partizánok hősiességét bizonyította. A sors úgy hozta, hogy egy vállalkozás alkalmával aknára lépett és felrobbant. A szomorú csak az volt, hogy több magyar katona is vele pusztult.

Havonta végigjártam az alegységeket egészségügyi ellenőrzés céljából. Novemberben is megnéztem a konyhákat, szállásokat, de főleg a téltre való felkészülést. A fűtést vaskályhák beállításával mindenütt megoldották. A rendszeresített ruházat távolról sem volt elegendő az orosz tél átvészelésére. A konyhák működésével kapcsolatban nem merült fel kifogás. Javasoltam a századparancsnokoknak, hogy a szokásos rumos tea helyett inkább csak forró teát adjanak a legénységnek, s a hidegben gyakrabban váltassák a figyelő szolgálatosokat. A legtöbb helyen a latrinák rendbehozatalára kellett utasítást adnom. Szűrőpróbaszerűen tetűre is megvizsgáltam a katonák ruházatát. Nem találtam tetűt.

Tapasztalataimról mind a zászlóaljparancsnoknak, mind az ezredorvosnak jelentést tettem.

November második felében leesett a hó, s —10 fok alá süllyedt a hőmérséklet. A Donon vastag jégréteg képződött. Ezzel nőtt a támadás veszélye is. Fokozni kellett a figyelőszolgálatot. Gyakran röppentek föl világító rakéták és lebegtek éjszaka „sztálingyertyák”.

A hideg egyre több gondot okozott. Meleg ruházat helyett hírek érkeztek, hogy hamarosan leváltanak bennünket, s addig valahogy ki kell tartani.

Fokozódott a „forgalom” a Don jegén. December 9-én sikerült az oroszoknak rajtaütüniük egyik támpontunkon. A tűzpárbaj és a közelharc következtében két honvéd meghalt, hárman megsebesültek. Az egyik sebesült alsó végtagjai olyan súlyosan roncsolódtak, hogy csak a comb leszorításával tudtam a vérzést elállítani. A végtag amputálása elkerülhetetlennek látszott. Több mint egy óra eltelt, mire útba indíthattam az egészségügyi oszlophoz.

December 17-én a mi oldalunkról indult akció „nyelv”-fogás céljából. Szokás szerint, egyik katonámmal, Kalmárral lementünk az indító támpontra. Három önként vállalkozónak sikerült észrevétel nélkül átjutni a jegén. Közvetlenül a part mentén húzóód futóárokban vártuk visszatérüket. Aztán kézigránát-ebbanások, golyószóró-sorozatok hallatszottak a túloldaltól. Nálunk is megszólalt a gépfegyver

13 Zalai Közlöny, 1942. dec. 22. (Jeszenszky Elek)

és az aknavető. Feszültségben eltelt hosszú percek után egy foglyot vonszolva két katonánk ugrott be az árokba. Elmondásuk szerint harmadik társuk megsebesült, s a folyó közepén összeesett. A századparancsnok azonnal leállította a tüzelést. Az oroszok sem lőttek, s néma csend borult a tájra. Kezdték pirkadni és láthatóvá vált, hogy a sebesültünk a jégen fekszik. Próbált felemelkedni, de visszahanyatlott, aztán kúszni kezdett a part felé, de alig haladt valamennyit. Döbentem, tehetetlenül figyeltük kínlását. Aztán nem bírtuk tovább nézni, s megragadva egy hordágyat, Kalmárral kiugrottunk az árokból és elindultunk a Don jégén a sebesült felé. Fölraktuk a hordágyra, s behoztuk. Szerencsére sérülése nem volt életveszélyes. Az oroszok nem lőttek ránk, pedig már eléggé kivilágosodott, s fegyvereik előtt alig 100 méterre jártunk a nyílt jégen.

A karácsony és az újév nyomott hangulatban telt el. Az ezredparancsnokságon jött össze az ezred- és zászlóalj-törzs tisztikara. A pezsgő valamelyest javított közérzetünkön. Hírek jöttek, hogy Sztálingrádnál heves harcok dúlnak. Zászlóaljunk a leváltását várta. A gyengélkedőn megjelentek az első fagyási sérültek. Ismételten jelentettem a zászlóaljparancsnoknak, hogy sürgősen intézkedni kell a legénység ruházatának téliesítése érdekében. Főleg megfelelő lábbelire, köpenybélésre, meleg fűlvédős sapkára, bélelt kesztyűre volt szükség. Az oroszok által használt nemezcsizmák lettek volna a megfelelőek, nem pedig a szabvány bakancsok. Nem történt intézkedés, nem érkezett meleg holmi. A hőmérséklet pedig nappal sem emelkedett —20 fok fölé. A dermesztő szél hordta a havat, ami még csak fokozta, szinte elviselhetetlenné tette a hideget.

Január elején már naponta küldtem katonákat fagyással kórházba.

A fehér havon csellengők közül többeket ért távolról jövő golyótalálat. Talán nem is bánták...

Nem tudtunk a hadosztály 58/9. k. ho. I. a. 43. I. 9. sz. parancsáról, mely a leváltásunkról intézkedett. Arról sem, hogy ezredparancsnokunk I. hó 11-én adta ki zászlóaljunk kivonásának részletes tervét. Eszerint január 12., 13. és 14-én a 3. gyalogezred I. zászlóalja váltott volna fel bennünket.¹⁴

Nem került rá sor, mert január 12-én a szovjet csapatok az urivi hídfőből kiindulva megindították a támadást, ami a 2. magyar hadsereg megsemmisüléséhez vezetett.

Január 13-án megérkezett Kaltróy és átvette a zászlóalj parancsnokságát. De megérkezett az urivi áttörés híre is. Néhány nap múlva Kaltróytól tudtam meg, hogy tőlünk délre a 20. hadosztályt szétverték a szovjet csapatok. Az ellentámadás nem hozott sikert, s ezredünket, a mi zászlóaljunk kivételével, visszavonják a Dontól.

Szakács ezredes január 17-én 19 óra 30 perckor kiadott parancsa szerint Gremjacsje védelmét két csoport látja majd el. „D” riadó esetén a Rózsey-csoport a rutkinói dombot, a Kaltróy-csoport, az árkász századdal együtt, Rutkinótól nyugatra, az árkáskörlettől délre levő kiépített állásokat, az északnyugat irányban húzódó horhos szegélyét, a Papp-század ennek folytatásaként a meggyest, majd északra kanyarodva a kolhozot és a páncéltörő ágyús századnál levő futóárkot szállja meg.¹⁵

Január 20-án elrendelték a „D” riadót, s a zászlóalj nagy részéből álló Kaltróy-csoport elfoglalta kijelölt állásait. Ekkor már megjelentek dél felől a szétvert magyar alakulatok menekülő katonái. Nem lehetett őket megállítani, s a védelmi vonalba besorolni. De fegyvert sem tudtak adni a kezükbe, mert a tartalék puskákat a gh. emberei, a szabók, cipészek, irodisták, tisztí legények kapták. A segélyhely maradt a helyén. Az ezredparancsnokság Sztaronyikolszkójába települt.

24-én Rutkinónál támadás érte Kemendy szakaszát. (A zászlóaljvonat parancsnokát is frontszolgálatra osztották be.) Visszaverték a támadást, de Kemendyt légnyomás és idegösszeroppanás miatt az egészségügyi oszlophoz kellett irányítanom.

14 HL 678. sz.

15 HL 266. sz.

Kaltróy közölte, hogy megszűnt minden összeköttetés a hadtestparancsnoksággal. Nem csoda hát, hogy nem jutott tudomásukra Jány Gusztáv hírhedt parancsa.¹⁶

25-én reggel két megfagyott katonát találak védelmi vonalunk közelében. Nem a mi embereink közül valók voltak. Este kint voltam Kaltróyval az egyik harcállásponton, amely a kopár fennsíkban ásta be magát. Arrább már csak hősáncból képeztek fedezéket. A —25 fok és a metsző hideg szél miatt képtelenek voltak a katonák akár csak fél óráig is mozdulatlanul a figyelőben maradni. Kaltróy elrendelte, hogy mozogjanak, amennyire lehet a fedezékben, a dombhajlat mögött pedig járőr szolgálatot végezzenek. Az egyik őrszemet, akit a figyelőből váltottak le, s közel egy óra hosszat volt kint, alig tudták bajtársai magához téríteni. Közel volt a megfagyáshoz.

A gyengélkedőn a fagyásos sérülteket kötöztük. A járnai tudókat gyalog indítottuk útba Sztaronyikolszkoje irányába, a járőképteleneket egylovas szánkók vitték hátra. A zászlóaljvonat segítségével szerveztük meg a szánokon történő betegszállítást.

Féltem az éjszakáktól. Aggasztó volt, hogy nemcsak dél felől voltak majdnem teljesen védetlenek, hanem Voronyezs felől is szokatlanul erős ágyútűz és a sorozatvetők ugatása hallatszott.

Az újonnan elfoglalt reteszállás rendkívül gyengének látszott. Komolyabb gyalogsági támadásnak nem tudott volna ellenállni. Nem is beszélve páncélos támadásról. Csak azért tudott a zászlóalj kitarítani, mert az oroszok akkor, ott nem támadtak. Naponta megfagyott katonákra leptünk. Senki sem foglalkozott már temetésükkel. A keményre fagyott földet csak csákánnyal lehetett volna feltörni.

Január 27-én jött a hadosztálytól a visszavonulási parancs. Délután, 5 óra körül, sötétedés után indult el megfogyatkozott létszámú, de teljes fegyverzettel rendelkező zászlóaljunk. Abban a tudatban indultunk el, hogy már be vagyunk kerítve. A mi alakulatunk volt az utolsó, amely elhagyta a Dont.

Biztosított menetben haladtunk Sztaronyikolszkoje irányába. Éreztük a dermesztő hideget fülünkön, kezünkön, az orrlíkok összeragadtak, de legalább nem fújta a szél.¹⁷

A kocsira felpakoltunk mindent, amire csak szükségünk lehetett. Az egészségügyi anyagon kívül pokrócokat, élelmet, a lovak számára abrakot, személyes holmit vittünk magunkkal. Csak Todorán ült a kocsin, mi gyalog mentünk utána. Kelltt a mozgás a hideg miatt, meg a kocsit sem akartuk túlterhelni. Utánunk soroltak be az egylovas orosz szánok, melyeken a mozgásképtelenek, főleg a fagyásértek ültek. Aztán a zászlóaljvonat következett, majd a tüzérek. A legvégén egy biztosító szakasz haladt.

Ekkor a 9. hadosztály Oszlányi Kornél ezredes parancsnoksága alatt, létszámban lecsökkent, testileg és lelkileg legyengült, de viszonylag még ütőképes állapotban volt. Kaltróy indulás előtti eligazítása szerint a cél: az orosz csapatok által végzett bekerítő hadmozdulatok ellenére a gyűrűből kicsúszni, ha kell, nyugat felé áttörni és egy hátrább kiépített védelmi vonalat elfoglalni.

Két órás menetelés után értünk Sztaronyikolszkojéba. Ez a mintegy 15 km hosszú falu egyetlen, a völgyben húzódó utcából állt. Védelmi állásaink a falutól délre levő dombháton helyezkedtek el.

Alighogy elkezdtük a segélyhelyet telepíteni, tüzéségi és aknatűz zúdult az előttünk levőkre. A mi tüzéségünk még csak a löállítás elfoglalására készült. Aknavetőink válaszoltak, majd a tüzéség is bekapcsolódott a harcba. Úgy tűnt, hogy a két oldal egyforma tüzerőt képvisel. Lövés, sívítás, becsapódás ismétlődött szünet nélkül. Közben a gépfegyverek is megszólaltak. Alig telt el fél óra, s több mint egy kilo-

¹⁶ Részletek Jány hadseregparancsnok január 24-én kiadott parancsából: „A 2. magyar hadsereg elvesztette becsületét... becsületesség az a lelkesített, fejnélküli gyáva menekülés, amit látnom kellett, amiért most a szövetséges német hadsereg és az otthon mélységesen megvet bennünket... Vegye tudomásul mindenki, hogy innét sem betegség, sem sebesülés, sem fagyással el nem engedek senkit... A rendet és vasfegyelmet a legkeményebb kézzel, ha kell helyszínen való felkoncolással, de helyre kell állítani... aki parancsoknak nem engedelmeskedik, az nem érdemli meg, hogy nyomorult életét tengesse és nem engedem, hogy szegyenüket tovább nagyobbítsa...”

¹⁷ *Kornis Pál*: A Voronyezsi Fron támadó hadműveletének előkészítése a német „B” hadseregcsoport déli szárnyának (2. magyar hadsereg, 8. olasz hadsereg részei) szétzúzására (1943. január) *Hadtörténelmi Közlemények*, 1982. 29. évf. 445. o.: A szovjet csapatok voronyezsi törzsének jelentése szerint, 1943. január 27-én a felső Don-vidéken —28 fokot mértek. Január 10. és 31. között csak január 16-án volt ennél hidegebb, —29 fok.

méteres szakaszon heves tűzharc alakult ki. A szovjet csapatok széles sávban támadtak. Megszólalt egy „sztálinorgona”. Tűzcsóvíai a dombtetőn ijesztő látványt nyújtottak az éjszakában. Gránátok robbantak a közelünkben és hozták a sebesülteket. A ház, amelyben települtünk, egy szobából és konyhából állt. A konyhából kötöző, a szobából fektető lett. A szánokon magunkkal betegeket tovább küldtem az egészségügyi oszlophoz azzal, hogy amint átadták a sérülteket, azonnal forduljanak vissza.

Úgy tűnt, hogy az oroszoknak sikerült belőniük állásainkat. Mintha már vártak volna minket. Egyre több géppuskaszorozat hallatszott. Nemcsak az irányból, hanem a fegyverek hangjából is meg lehetett különböztetni, hogy melyik az orosz és melyik a magyar. Az orosz gépfegyverek mélyebb hangon szóltak — és gyakrabban. Egy óra elteltével már a völgyből lőttek az oroszok. Minden jel arra mutatott, hogy áttörték a védelmi vonalat. Egyre többen kerültek lőtt sebbel a segélyhelyre. A heves akna- és gránáttűz következtében sok volt a légnyomásos, akikkel nem tudunk mit kezdeni. Nem látszott rajtuk külső sérülés, de eszméletlen állapotban hozták őket. A fektető szoba zsúfolásig megtelt, nem volt hová továbbítani az ellátottakat. Az egészségügyi oszlop is a völgyben volt, valahol előttünk, de az oda vezető úton már harcok folytak. Igénybe vettük a szomszédos házakat is. Az események gyorsan peregetek, a helyzet kritikus lett. A szovjet támadás mind hevesebbé vált, s egész hadosztályunkra kiterjedt. Bent a faluban, a völgyben dúlt a harc.

Jöttek értem, hogy menjek, mert egy távolabbi házban sok súlyos sebesült fekszik és nem tudják őket a segélyhelyre hozni. A táskámat megtöltöttem kötszerrel, Nagy Zoltánt magam mellé vettem, s elindultam a hírhozó után. Robbanások, golyózázzések közepette értünk a házhoz. Jajgatástól, nyögésektől, harci zajtól körülvéve, erőnket megfeszítve dolgoztunk a pokollá vált környezetben. Osztályoznom kellett a sebesülteket. Csak azokkal foglalkozhattam, akiken még segíteni tudtam. Rendkívül nehéz körülmények között, zsúfolt szobában, petróleumlámpa mellett kellett súlyos vérzést csillapítani, nyitott mellkast, hasüreget zárni.

Csorgott rólunk a veríték. Néha megoldhatatlan feladat elé kerültem. Amikor megtudták, hogy ott vagyok, további sérülteket hoztak. Berendezett műtők, sebészi team-ek feladatai zsúfolódtak abba a szalmatetős konyhába. Időérzékemet elveszítettem. Fogalmam sem volt arról, hogy mennyi ideig működünk ott. Csodával határosan, az épület nem kapott becsapódást.

Az egyik sebesültön egy repesz szabályos hasmetszést ejtett. A belei előbuggyantak. Helyi érzéstelenítéssel, aszeptikus körülmények teljes hiányában, szörnyű kínok között sikerült a beleket visszagyömöszölni és néhány öltéssel zárni a hasfalat. Meg kellett csinálnom, mert nem tudtam tovább küldeni, nem létezett egészségügyi oszlop, kórház. Volt remény az életben maradásához, mert a belek nem sérültek. Egy tátongó mellkasi sebet már képtelen voltam megfelelően ellátni. Oda koncentráltam, ahol még lehetett segíteni. Fogytán volt a kötszer.

Miután tőlem telhetően elláttam a konyhában levő sebesülteket, igyekeztem visszajutni a segélyhelyre. Menekülők jöttek szembe és mondták, hogy a segélyhely és környéke már az oroszok kezén van. Megpróbáltam, de valóban nem tudtam eljutni odáig. Leparancsoltam egy szánról a járóképeseket, s visszatérve az imént elhagyott házhoz, felvettük a hasi sérültet és néhány súlyosabb sebesültet. Nem tehetünk mást, mint mi is elindultunk észak felé, ahonnan nem hallatszottak lövések. Hamarosan fölértünk az északi dombhátra. Föltámadt a szél, az arcunkba vágta a havat. Nemrég még izzadtam, most a dermesztő hideg járta át tagjaimat. Leszálltam a szánról, mozognom kellett.

Előttem, mögöttem, kisebb-nagyobb csoportokban katonák mentek. Nem mindegyiknél volt fegyver. Felhajtott gallérral, zsebredugott kézzel, nekifeszülve a szélnek taposták a havat. Menekültünk, de hová? — Senki sem tudta. Ösztönösen, minél távolabb a csatatértől. Megdöbbenő, félelmetes látvány tárult eléink, ha egy pillanatra megállva visszaneztünk. Házak égtek, torkolattűzek, fénycsóvák lobbantak, aknák robbantak, gépfegyverek kelepelték, világító lövedékek suhantak. Lent még dúlt a harc, de távolabb, nyugat felé is vöröslött az ég. A nehézfegyverek egybeolvadó dübörgése mint távoli égzengés morajlott.

Egy órai menetelés után egy kolhoznál álltunk meg. Tüzet raktunk, melegedtünk. A jólétesültek, akik a harcok sűrűjéből menekültek, mondták, hogy az egész hadosztályt szétverték az oroszok. Odavan a teljes felszerelés, lövegek, nehézfegyverek, szekerek, minden, minden... Éreztük, hogy számunkra vége van a harcnak.¹⁸

Hajnalodott. További csoportok jöttek. A sebesülteket kötöttük, amíg el nem fogyott a kötszer. Amikor kivilágosodott, tovább indultunk. Majdnem összefüggő menetoszlop alakult ki. A gyalogosok között néhány egylovas kis orosz szán is haladt. Aki tudott, felkapaszkodott rájuk. Némelyiken öten-hatan is ültek. Mi a legényemmel sebesültjeink mellett mentünk. Inni kértek, s mi nem tudtunk nekik italt adni, mert mindentünk a segélyhelyen maradt. De voltak a menetelők között, akik odanyújtották kulacsukat.

Az orvosi táskám a vállamon lógott, de már majdnem teljesen üresen. Repülőgépek húztak el fölöttünk. Bombáikat Voronyezs környékére szórták. Messze mögöttünk maradt Sztaronyikolszkoje. Nem hallatszott már az ágyúdörgés sem.

Dél felé egy völgyben német menetoszloppal találkoztunk. Nyugat felé vonultak. A Voronyezsből visszavonuló alakulatok voltak. Fáradtan meneteltek, de teljes felszereléssel, fegyverrel. Ágyúkat is vontattak. Időnként katonákkal megrakott teherautók húztak el mellettünk. Bizakodtunk, hogy csatlakozhatunk hozzájuk. Nem harcolni akartunk, az már senkinek sem állt szándékában, de valahogy rendeződnünk kellett. Kezdtünk éhezni, szomjazni. Elsősorban azonban sebesültjeinket próbáltuk valamelyik autóra felrakni. De hiába integettünk, egy sem állt meg. Félre kellett ugranunk, mert majdnem elütöttek. Nagy Zoltán a zsebéből egy vöröskeresztes karszalagot halászott elő, azt eltépte és zászlóként lengette. Nagy sokára egy sebesültszállító gépkocsi tűnt fel. Elálltuk az útját, a vöröskeresztes karszalagot lengetve. A fékezéstől megcsúszva állt meg. A sofőr káromkodott. Szerencsére orvos is ült a kocsiiban. Hosszas alkudozás után hajlandó volt a súlyosabb sebesülteket átvenni. Megkönnyebbülve intettünk búcsút nekik.

Most már a magyarok is, a németekkel azonos irányba, nyugat felé igyekeztek, de a kitaposott útról leszorítva, göröngyös, havas terepen botladozva. A zsúfolásig megtelt szánoknak sem adtak helyet. A nehéz járművek által fölszabdalt, egyenetlen útszélen zötykölődtek, némelyik fel is borult. A németek durván, szitkozódva félrelöktek bennünket.

18 Nem jutott el hozzánk Stomm Marcel vezérőrnagy néhány nappal később kiadott, a hadtestet feloszlató búcsú parancsa: „Hadtestparancsnoksági parancs, Krasznoje Olim, 1943 II. 1. A m. kir III honv. hdt 1943 jan. 12-től a doni állások kézbe tartásáért, súlyos, veszteségteljes harcokat vívott. Az urivi áttörés következményeként a magyar 2 hds.-től elválasztva a Korpsgruppe Siebert alárendeltségébe került. Ebben az alárendeltségben több mint 12 napon át biztosította a német 2 hds. tervszerű visszavonulásához szükséges időt.

A harcokban a magyar csapatok emberfeletti hősiességéről tettek bizonyosságot. A mindinkább fellépő élelemhiány, párosulva a szakadatlan nagy hideggel, megtörte a védők ellenálló erejét. E perctől kezdve a német hadvezetés számára csak tehetetlét jelentettünk. Előljáró parancsnokaimnak ismételtelen bejelenttem csapataim helyzetét, kérve azonnali kivonását, egy hátsóbb helyen való pihentetését és újból való szervezését. Sajnos ez nem történt meg, hanem löser, élelem és fedél nélkül a pusztá havon szenvedték végig az orosz tél borzalmas éjszakáit. Láttam rajtatok, hogy napról napra sorvad testi és lelki erőtök és hogy valamennyien a biztos pusztulás elé tekintünk. — A német hadvezetés súlyos helyzetében még az élelmet sem tudta biztosítani. A mai napon Siebert tábornok úrtól azt a parancsot kaptam, hogy vezesselek benneteket az Olim pataktól nyugatra eső területre, ahol keresztül tudjuk magunkat nyugat felé törni. Azon az orosz hadseregen keresztül, amelyen a német hds. teljesen felszerelt, teljes harcértékű hadosztályai sem voltak képesek.

E parancsot én nem tudom nektek tovább adni, mert nincs értelme, hogy az agyon fagyott, kiéhezett magyarok ezrei, 10 tőlennyel puskánkat, üres gyomorral tehetetlenül pusztuljanak el.

A német hadvezetés már a múltban kiadta a parancsot, hogy a német hadseregnek szolgálatot teljesíteni akaró honvédeket átveszi, úgy bánik velük, mint a többi, szolgálatukban álló népek fiaival.

A magyar nép történelmében többször előfordult már hasonló helyzetben, hogy egyes merész parancsnokok vezetése alatt még hihetetlen távolságra is áttörtek.

Ezek után kénytelen vagyok mindenkinek saját belátására bízni jövődjét, mivel élelmet, lőszert és végrehajtható feladatot adni nem tudok.

A magyar haza mindenkor hálás szeretettel fog visszaemlékezni hős fiaira, akikhez hasonló sors csak keveseket ért a magyar nemzetben.

Isten veletek magyar honvédek.

Gróf Stomm vörgy, ht. par.”

Horváth Miklós: A 2-dik magyar hadsereg megsemmisülése a Donnál. Bp., 1949. 179. o.

A hadtestparancsnok mintegy 25 főnyi kíséretével nyugatnak vette útját. Az éjszakát Bisztrik község határában, egy szalmakazalban töltötte, mivel a németek kizavarták abból a házból, ahol éjszakázni készült. Így esett aztán fogságba a lefagyott lábú tábornok és kísérete február 2-án reggel. Stomm vörgy. lábát amputálták. *Dombrády L.* — *Tóth S.*: i. m. 279—280. o.

Nem értettük a viselkedésüket, hiszen szövetségesek voltunk.¹⁹

Helyzetünk kezdett tarthatatlanná válni. Egy főhadnagy megpróbálta rendezni sorainkat. Mintegy 60 embert sikerült összeszednie. Talán tíznek volt fegyvere. Ezek kerültek az élre, a három szán a végére. A legényemet is a szánra kellett rakni, mert a kimerültségtől és a fagyási sebei miatt alig tudott járni. Többszöri próbálkozás ellenére sem sikerült azonban a németek közé, a letaposott útra besorolni. Szitkozódás, lökdösődés közben felbomlott az alakulat, s mindenki ment, ahogy tudott és ahol lehetett.

Mentünk egész nap. A hideg alig mérséklődött. Az arcunkon éreztük, de menet közben legalább nem fáztunk. Lepihenni azonban veszélyes volt. Az elfáradt katonákat a megfagyástól kellett óvni. Aki leült a hóba, azt felráztuk, mozgásra készítettük, biztatva, hogy ha házakhoz érünk, majd lepihenhetünk. Egyre kínzóbbá vált a szomjúság. A havat rágtuk.

Alkonyodott, amikor egy falu házai tűntek fel. A megpihenés reménye új erőt adott. Voronyezs felől sem hallatszott már bombázás. Egy-egy repülő elszállt felettünk, de csak kis bombákat dobott. Az út szélén szétlőtt gépkocsik, felborult lövegek, dögölt lovak, szekérroncsok, meg mindenféle eldobott holmi hevert. A faluban is a harc nyomai mutatkoztak. Néhány ház összeomlott. Volt, amelyik még égett, a másik füstölgött. A fáradtság, az éhség, a tanácstalanság újból összehozta a magyar „századot”. A főhadnagy vezetésével néhányan elmentek felvenni a kapcsolatot valamilyen német parancsnoksággal.

Az elfáradt katonák lerogytak a házak tövébe, szalmára vagy csak a puszta földre, a hóra. Aztán tüzek lobbantak fel, az emberek körülülték, melegedtek. Aki nek még volt ennivalója, az nekilátott. Mások csajkában havat olvasztottak, hogy szomjukat oltsák.

Szitkozódva, dühösen tért vissza a főhadnagy társaival. A németek minden ellátástól, segítségtől elzárkoztak. Durván elzavarták őket. Azzal vádolták a magyarokat, hogy miattuk omlott össze a doni arcvonal.

Nem maradt más hátra, mindenki megpróbált ételment szerezni magának. Legegyserűbb volt dögölt lóból kanyarítani egy darabot, s nyársra tűzve a parázsló tűzrakás, vagy égő gerendák felett sütni. Aztán próbáltunk valamilyen éjjeli szállást szerezni, de ahol fűteni lehetett, ott már tele volt németekkel, s minket nem engedtek be. Kilökték a magyar katonákat. „Hinaus” — ordították. Hiába mondtam, hogy orvos vagyok, sebesültekkel, kizavartak. „Verfluchte Ungarn, hinaus” — mondták. Egyetlen magyar sem juthatott meleg szobába. Végül is legényemmel egy pajtában, pokróc alatt összebújva, egymást melegítve húztuk meg magunkat.²⁰

Másnap verőfényes, hideg reggelre ébredtünk. A fáradtság ellenére sem tudtunk nyugodtan aludni, pihenni. Egyszerre kellett fordulnunk a pokróc alatt, megőrizve azt a kevés hőt, amit termeltünk. Első dolgunk volt ételment keresni. Az egyik ház tövében egy magyar katona feküdt. Közlebről megnézve döbbentem rá, hogy halott, megfagyott. Akkor reggel még két megfagyott magyart találtunk. Egyikükről valaki már lerángatta a köpenyt. Sapka sem volt a fején. A személyazonossági, ún. „dögcédulájuk” is hiányzott.

Egy pincében savanyú káposztát találtunk. Az ettük. Tüzet raktunk, s csajkában havat olvasztottunk ivóvíznek.

Az országúton vég nélküli oszlopban meneteltek német és magyar katonák.

19 *Horváth Miklós*: i. m. 213. o.: A III. hadtest I. 15-től I. 26-ig védte a Szemigyeszjatszkoje—Kocsatovka—Rutkino vonalat és ezzel biztosította a 2 német hadseregnek azt az időt, amely szükséges volt ahhoz, hogy a Voronyezsben levő német erket és az igen nagy számú anyagot kivonhassa. A számszerűleg lecsökkent és harcérteiben megfogyott csapatokat a harcokban kb. 3 orosz hadosztály támadta, melyek kb. 30 páncélossal is meg voltak erősítve.

Jány Gusztáv a helyzetről így vélekedett: „...Az a benyomásom, mi már a Don menti harcok alatt kialakult, beigazolást nyert, hogy a hds. feladata a német egységek biztosítása, ha fegyver nincs, akkor az élő tőmeg szerepeljen sebesség csökkentő ütközőként. Ugyanezt a szerepet töltötte be a III. hdt., mely becsülettel állta még akkor is a helyét, amikor helyzete reménytelen és teljesen kiszolgáltatott volt...” Uo. 193. o.

20 Kovács vezérkari főnök beszélgetése Whöle német altábornaggyal: „... Ezután igen erélyesen, félre nem érthető szavakkal bélyegeztem meg azt az elbánást, melyben a magyar hadsereget nemcsak a német csapatok, hanem a magasabb vezetés is részesítette és részesíti. Rámutattam arra, hogy a 2. német hds. naplójelentésének hamis az az állítása, hogy az utóvédet képviselő III. hdt. csapatai Gorsecojznál kapituláltak... Felháborodásra egyedül nekünk magyaroknak és a magyar tábornoki karnak van oka... Közöltem, hogy számtalan felháborító tényről van konkrét tudomásom és soha életemben nem hittem, hogy egy szövetséges hds.-el, amely halottakban és vérben annyit áldozott és becsülettel megállta a helyét, ilyen lealázó módon lehet banni...” *Horváth Miklós*: i. m. 207. o.

A magyar alakulat, amely az előző napon összeverődött, megint széteszlott. Mindenki kénytelen volt saját magáról gondoskodni, ami nem volt könnyű dolog. A motorizált német alakulatok eltűntek, valahol messze előttünk jártak már. A lovas szánok nagy részének is nyoma veszett. Azon a néhányon pedig, melyek a gyalogosok között haladtak, németek ültek. A németek erőszakkal elvették a magyaroktól a szánokat. Próbáltunk besorolni közéjük. Csak nagy nehezen sikerült a letaposott úton maradni.

Ahogy elhagytuk a falut, lövöldözés támadt mögöttünk. A menetoszlop fölbomlott, mindenki futott, fedezéket keresett. Én egy horhosban találtam rejtekhelyet másodmagammal. Vártunk vagy egy óra hosszat, de miután kezdtünk nagyon fájni, a harci zaj elült és nem történt semmi, előbújtunk és folytattuk utunkat. A többiek is előjöttek, csak a legényemet nem találtam. Várakoztam egy ideig, de nem került elő. Talán már előrement, gondoltam, s ott keres engem. Két sebesült géppuskás (persze géppuska nélkül) csatlakozott hozzám, akiktől Nagy Zoltán után érdeklődtem. Ismertem őket, mindketten zászlóaljunkhoz tartoztak.

Egyfolytában kb. öt órát gyalogoltunk. Néha megpihentünk, majd folytattuk utunkat. Késő délután repülőgép zúgásra lettünk figyelmesek. Megint szétfutottak a vándorlók. Néhány bombát dobtak le, de senki sem sérült meg. Sötétedéskor egy faluba értünk. Társaim egy veremben krumplit találtak. Örömmel raktuk tele zsebeinket, meg akinek volt, a tarisznyáját. Én az orvosi táskámat. Kiváló vacsora ígérkezett. Csak tüzet kellett rakni, beledobálni a krumplit, majd miután megsült, kipiszkálni. Úgy, ahogy volt, héjával ettük. Szájunk, arcunk csupa korom lett. De ki törődött vele.

Itt találkoztunk a „sós” katonával.

Valahonnét a sötétből bukkant elő, s megállt a tűz mellett. Hosszú köpeny lógott rajta, mint egy zsák, mert nemcsak fegyvere, de még derékszíja sem volt. „Kell só?” — kérdezte. „Már hogyné kellene” — volt a válasz. Mindenkinek adott egy csipetnyit, aki megosztotta vele ennivalóját. Nem kutatott a vermekben, nem vesződött sütéssel, főzéssel, sóért mindent kapott. Azt hiszem, így „küzdötte” végig az egész visszavonulást.

Aznap is megpróbáltunk meleg szobához jutni, de eredménytelenül. A németek mindenütt utunkat állták. Egy padláson húztuk meg magunkat kb. tízen. Szalmát hordtunk fel, s azzal is takaróztunk. A padlásnak az volt az előnye, hogy alulról fűtötték, s ez valamennyi meleget nyújtott nekünk is. Ott főnn legalább nem fagyott. Ezt onnét tudtuk, hogy leolvadt a bakancsról, a csizmáról a hó. Elég jól aludtunk. Az egyik hálótárs, aki ott volt a reggeli csetepaténál, mesélte, hogy egy szakasznyi orosz vette körül a falut. Az egyik házból németek tüzet nyitottak rájuk. Tűzpárbaj alakult ki. A szovjet katonák rövid idő alatt kifüstölték a németeket. Azokat, akiknél fegyver volt, összerelték és elvonultak velük. A fegyvertelen magyaroknak azt mondták: „pasli damoj!”.

A következő két nap is az előzőkhöz hasonlóan, a havat taposva, fázva, éhezve, a németekkel perlekedve telt el. Naponta 4—5 órát mentünk, ami 15—20 kilométernek felelhetett meg. Hárman tartottunk össze a két géppuskással. Az egyik zalaegerszegi volt és Tibornak hívták. A másik, Jani, Reziből származott.

Fegyver már egy magyarnál sem volt, a németek között is kevesebbnél, mint akár egy nappal korábban. Nekem még megvolt a pisztolyom.

Február első napjaiban, amikor még tartott a —20 fok körüli hideg, még négy megfagyott magyar katonát találtunk, egy-egy dermesztő reggelen. Fagyott lábúak voltak. Aki kimerülten lefeküdt a hóra és senki sem rázza fel, az biztosan megfagyott.

Veszekedések, dulakodások továbbra is napirenden voltak a magyar és német katonák között. A németek rendezett alakulatokban mentek, a magyarok szétszórta. A németek összetartottak és sokuknak volt még fegyvere, s ez döntő volt az éjszakai szállásokért vívott szóváltásokban. Feladtuk a reményt, hogy meleg szobához jussunk. Éjszakára főleg padlásokat kerestünk, meg olyan csűröket, ahol szénát, vagy szalmát találtunk. Fő táplálékunk a lóhús volt. Keményre fagyott dögöket nem volt nehéz találni.

Az orvosi táskám tartalma megváltozott. Egyetlen sebkötöző csomagom maradt. A tablettákat már rég szétosztogattam, s mit kezdtem volna egy beragadt fecskendővel? Eldobtam. A táskámban kötszeren, kis üveg jódon kívül a naplóm, csajka, lóhús, krumpli, káposzta, répa volt.

Katonáink az éhségtől, de elsősorban a hidegtől szenvedtek. Alig akadt már olyan, akinek valamelyik testrésze ne fagyott volna meg. A szerencsésebbeknek csak a füle vagy orra sebesedett ki. Nekem az orrom fagyott meg. Veszélyes volt a lábujjak fagyása, mert az megnehezítette a járást. De az is sokat kínlódott, akinek a kezén keletkezett fagyás. Nem tudtam rajtuk segíteni. Az egyetlen sebkötöző csomagomat súlyosabb sebesülésre tartogattam. De ha be is tudtam volna kötözni a lábukat, szorult volna a bakancs, s az fokozta volna a további fagyás veszélyét. A másodfokú fagyás épp olyan fertőzősi forrást jelent, mint az égés. A fagyásos sebek elgennyedtek, s rendkívül fájdalmassá váltak. A járóképteleneknek csak azt tanácsolhattam, hogy igyekezzenek fogságba esni. Bíztam az oroszok emberségében. Sokkal inkább, mint a németekében, mert azok a nyomorékká vált, jóformán tehetetlen embereket is kilökték a fagyba.

Egyik este szálláskeresés közben szóváltásra, majd kiabálásra lettem figyelmes. Aztán lövések dördültek. Rosszat sejtve siettem a hangok irányába. Gondoltam, hogy nem partizántámadásról van szó, hanem kitört a „belharc”. Valaki kiáltotta: „meglőttek a kurva németek!”. Odaérve láttam, hogy a csoportosulásból néhányan kiválnak és valakit támogatnak a tűz mellé. Fát dobtak a tűzre és a fellobbanó láng világánál megvizsgáltam a sebesültet. Az oldala vérzett. Szerencsére csak érintő lövés érte, a golyó nem hatolt a mellüregbe. Bejódóztam a sebet, s utolsó kötszertem felhasználva bekötöztem. A tűz mellé ültettük, s Janira bíztam. Tiborral elindultunk, hogy megpróbáljuk tisztázni a helyzetet és utánanézni, hogy nincs-e további sebesült is. Biztonság kedvéért pisztollyal a kézben közelítettem meg a vitatkozó csoportosulást. Kiderült, hogy néhány magyar bement egy házba, ahol már németek tartózkodtak. A németek kezdték őket kifelé lökdölni. Dulakodás támadt. Egy német állítólag a levegőbe lőtt. A magyarok erre kifelé hátráltak, mások kintről befelé nyomultak. A tülekedésre újabb lövés dördült, de ez már talált.

Felháborodottan tárgyalták katonáink a történeteket. „Ezeknek még mindég van fegyverük, nekünk miért nincs?” „Mert eldobtad, komám” — volt a válasz. „A fegyvertelenek elengedik a ruszvik” — érveltek mások.

Lassan lecsitultak a kedélyek. Találtunk egy szalmával telt vermet. Oda kísértük le a sebesültet, s mi is néhányan mellé fészeltük magunkat. Kis helyen egymást melegítettük.

A következő naptól már négyen tartottunk össze. A sebesült — Vincének hívták — is velünk maradt.

Elmúlt egy hét, hogy elhagytuk a Dont. Nem volt lehetőségünk tükörbe nézni, de egymást látva saját képünkre is következtethettünk. Egyhetes borostás ábrázolatok, fagytól kisebesedett füleket, orrokat láthattunk, ha egymásra néztünk. Voltak, akiknek könnyezett a szeme. Mocskos zsebkendővel, öklükkel vagy a kabát ujjával dörzsölték. A szennyeződéstől és a mechanikus ingertől még csak fokozódott a kötőhártya-gyulladás. A könnyek ráfagytak az arcukra, s ettől kisebesedett a bőrük. Egy hét óta senkiről sem került le a bakancs vagy csizma, a ruha, de a köpeny sem. Hihetetlenül mocskosak voltunk. A hideg miatt levetkőzésről szó sem lehetett. De víz sem volt. Akinek nem sebesedett ki az arca, az legfeljebb hóval dörzsölte a kezét, arcát. Éjszakára szalmába, szénába bújtunk, s annak szálai a ruhánkon lógtak.

Kezdtünk vakarózni. Tetvesek lettünk.

Február 5—6. körül megenyhült az idő. Nappal fagypont fölé emelkedett a hőmérséklet. Az éjszakákat is könnyebben vésztük át, de ezzel nem szűntek meg a nélkülözések. A rossz táplálkozás és a gennyedő sebek miatt egyre romlott a katonák állapota. Gyakoribbá váltak a „partizán” támadások is. Nem voltak azok valóban partizánok, inkább felderítő járőrök. Rendszerint bokros területek, vízmosságok közelében jelentek meg. A lövöldözésre a menet szétugrott. Aki tüzet nyitott rájuk, azt

megsemmisítették. Akadtak még ilyen fenegyerek németek. Amilyen hirtelen jöttek, olyan gyorsan el is tűntek. Az volt az érzésünk, hogy tulajdonképpen foglyok vagyunk, csak nem kísérnek fegyveres örök. Nem kell minket élelmezniük. Nyilván nem akartak foglyot ejteni, hiszen bármikor megtehették volna. Egyszerűbb volt a fegyverteleneket futni hagyni.

Napról-napra szurtosabbak, rongyosabbak, tetvesebbek lettünk. Gondot okozott Vince állapota. Gyakrabban át kellett volna kötni, erősen gennyezett a sebe, de nem volt kötszerünk. Letéptünk egy darabot az inge aljából, volt, aki rongyos zsebkendőt adott. Ezeket mostuk és rögzítettük a meglévő pólya felhasználásával a sebre. Janinak a fagyott kezén levő sebeket is kötözni kellett volna. Tibor felajánlotta az egyik kesztyűjét. Neki egy is elég lesz — mondta. A másikat zsebre dugja. Mostuk a kesztyűket is. Néha egész napokat élelemszerzéssel, főzéssel, mosással, szárítással töltöttük. Tüzet raktunk, vizet forraltunk, melegedtünk.

Egyik napon is egy pajta mellett ültünk a tűz körül, s káposztalevest főztünk. Kezdett sötétedni. Voltunk vagy tízen. Valaki megjegyezte, úgy látszik, hálótársak jönnek. De nem hálótársak, hanem oroszok voltak. Pillanatok alatt körül voltunk véve, s géppisztolyok meredtek ránk. Önkéntelenül mindenki föltartotta a kezét. Az egyik észrevette a pisztolyomat. Az oldalamhoz nyomta a fegyver csövét és elvette a pisztolyt. A többieket is megtapogatták, de másnál nem találtak fegyvert. Vince feljajdult, amikor a sebére tapintottak. „Germanszki puff” — magyarázta. „Nyet germanszki, ruszki” — legyintett az orosz. „Da, da germanszki” — mondták többen is. Valószínűleg nem hitték. Engem oldalba bökött az egyik golyószórós. „Davaj!” — és intett, hogy induljak előtte. „Mi lesz velünk, doktor úr, ha magát elviszik?” — kérdezte Vince aggódva.

Az oroszok erre felfigyeltek. „Doktor?” — kérdezte az egyik, aki olyan parancsnokféleképpen látszott. „Da, da doktor” — mondták társaim. „Rányeni” — mutogattott az is, aki nem volt sebesült.

Úgy látszott, az oroszok megértették a helyzetet: egy orvos sebesültekkel. Néhány szót váltottak egymással, aztán az egyik sebkötöző csomagot vett elő a zsebéből és a kezembe nyomta. Egy másik kenyeret húzott elő a tarsolyából és Vincének adta.

Aztán eltűntek a félhomályban.

Álltunk és bámultunk, mint akikkel csoda történt. Kenyér! — kiáltott fel valaki. Elosztottuk, mindenkinek jutott egy szelet belőle. Vincére új kötés került.

A következő két napon megtettünk 35—40 km-t. Csoportunk létszáma 9-re emelkedett. Csatlakozott hozzánk két sebesült honvéd, egy hadnagy, egy szakaszvezető és nagy örömünkre a „sós” katona. Valamivel több kötszer, rongy gyűlt össze, amit mosott pólyával, zsínnel rögzítettünk a sebekre. Akinek ép volt a keze, az kötszert mosott a többiekre.

Múltak a napok, február közepe felé jártunk. Nem tudtuk, hányadika van, de nem is volt fontos. Hol az elszánt akarás, hol a fásultság lett úrrá rajtunk. Többször is szoba került, hogy ne menjünk tovább, várjuk meg a fogságba esést. Akkori helyzetünknel az csak jobb lehetett volna. De haza akartunk menni, és nem is kellettünk az oroszoknak.

Bizonyos életritmus alakult ki. Reggel első dolgunk a tűzrakás volt, majd megindult az élelemszerzés. Menet közben is, ha faluba értünk, ennivaló után kutattunk. Ez volt a legfontosabb, a létfenntartás. Állandóan éhesek voltunk. A tűz volt a másik életétünk. Ha nem mozogtunk, gyakran fáztunk. Különösen éjszaka. Csak annyi pokrócunk volt, hogy kettőnkre jutott egy. Összebújva, egymást melegítve aludtunk. Ha volt szalma, azzal is takaróztunk. Amikor felengedett a fagy, előfordult, hogy a kazalba belefúrva magunkat, vagy a tűz mellett a szabad ég alatt töltöttük az éjszakát.

Már közel három hete menetelt a vég nélküli sor. Se eleje, se vége nem volt a szakállas, rongyos vándorok sokaságának. A németek csak annyiban különböztek tőlünk, hogy több felszerelést (pokrócot, csajkát, kulacsot, kenyérzsákok) vittek magukkal. Fegyvert már náluk is csak nagyon elvétele lehetett látni, legfeljebb pisztolyt. Nem volt már zsúfoltság, tülekedés az úton. Lecsökkent a menetelők létszáma, de fűtött szobába továbbra sem jutottunk be.

Az út Voronyezs környékéről indult, s ki tudja, meddig tartott. Csak egy út volt, elágazás, kereszteződés nélkül. Először valószínűleg járművek vágtak keréknyomot a hóban, aztán katonák ezrei taposták simára. Nem országút volt az, csak egyes szakaszokon borította kő, nagyrészt hóval fedett, keményre fagyott földút. Olvadáskor kásássá vált, s nehezebben volt járható. Csak az úton lehetett kitartóan menni. Különösen az út kezdetén, ha valaki letért róla, nem bírta sokáig emelgetni a lábát. Vagy visszatért, vagy elveszett a hófúvásos pusztaságban. Falvakon mentünk keresztül, mert csak ott lehetett éjszakára menedéket és élelmet találni. Nem ismertük a falvakat, nem volt térképünk. Az olvadás után az út melletti lódögök kezdtek oszlásnak indulni. Nem lehetett már lóhúst enni. A táplálékszerzés is mind nehezebbé vált. Lefogytunk, legyengültünk. Sok idő telt el a hóolvasztással. Hólet ittunk, mert kutat ritkán találtunk, s annak vize is gyanúsnak látszott. Megpróbáltunk kútvizet forralni, de az rengeteg időt vett igénybe, mert csakjánál nagyobb edényünk nem volt. Nem csak a kutak szennyezettsége, a forralás nehézségei jelentettek gondot, hanem a víznyerés módja is. Láncra, kötélre, vagy zsinegre és vödörré lett volna szükség, azokat pedig az előttünk járók eltulajdonították, magukkal vitték.

A leleményesség és a szerencse sok mindent megoldott. Össze tudtunk szedni annyi zsineget, gatyamadzagot, drótot, melyeket összekötözve meg lehetett meríteni a kulacsot, már akinek volt kulacsa. Sokan mindenüket elhagyták a menekülés kezdetén, vagy a holmijuk a kocsiuk maradt. Könnyebbé vált a vízszedés, amikor a szakaszvezető valahol egy háromliteres fazekat talált.

A harmadik héten már mindenkinek támadt valamilyen betegsége. A fagyásos, lábfeltöréses sebek gennyedtek. Többeket hasmenés, láz, alultápláltság gyengített le. Jöttem hozzám a legkülönbébb panaszokkal, de nem tudtam segíteni. Próbáltam vigasztalni, lelket önteni beléjük, de pszichoterápiával nem lehetett sebeket gyógyítani, lázat csillapítani, s időnkint magam is teljes letargiába süllyedtem.

Aki nem bírta tovább, annak egyetlen lehetősége maradt a túlélésre: mielőbb fogságba esni. Egyrészt a barátság, az összetartás, másrészt az önzés példáit lehetett látni. A bajtársiasság példáját mutatta az a katona, aki a társát egy összetakolt szánkószerűségeen húzta. A szánkón ülő mindkét lába rongyokba volt csavarva. Nem tudott lábra állni, de mindenáron haza akart jutni. A lábujjai kezdtek üszkösödni. Volt, aki a bajtársa vállára támaszkodva sántikált. De olyan is akadt, aki ha talált ennivalót, nem adott másnak, titokban fogyasztotta el, letagadta a többiek előtt.

Néha repülőgép szállt el felettünk, de bombát nem dobott. A „partizánok” is ritkábban jelentek meg. Ha jöttek, csak a fegyveres németeket emelték ki. Magyaroknak már régen nem volt fegyvere. Velünk nem törődtek.

A harmadik hét is letelt már, amikor egy gyárépület mellett nagy halmokban barna, nyers cukrot találtunk. Kiehezve nekiestünk és habzsoltuk, faltuk. Végre jóllakhattunk. A zsebek, tarisznyák, zacskók megteltek cukorral. Aznap nem is mentünk tovább. A mértéktelen cukorevés következményei hamarosan jelentkeztek. Először szomjúság formájában. A katonák itták a kétes tisztaságú vizet. Hiába figyelmeztettem őket, hiszen én is ittam, nem volt más választás. Másnap jelentkeztek a bélgyörcsök, s még többeknél lépett fel hasmenés. Kezdttem magam nagyon rosszul érezni. Előbb csak a hasmenés gyötört, aztán kirázott a hideg. Voltak napok, melyek a magas láz miatt kiestek az emlékezetemből. Ha csökkent a lázam, mentem a többiekkel. Ha jött a láz, támogattak, ennivalót hoztak. Másodnaponként jelentkezett a hidegrázás. Ha nem bírtam menni, a többiek is maradtak, nem hagytak el. Erőltettem a menést, amikor kicsit jobban éreztem magam.

Múltak a napok és éreztem, hogy gyengülök.

Egyik reggel, félig kábultan hallottam, hogy társaim izgatottan tárgyalják, védelmi vonal húzódik előttünk. Lövéseket, géppuskasorozatokat, robbanásokat hallottak. A menetelők eltűntek az útról. Egy romos, hagymakupolás templomban tanyáztunk. A szakaszvezető elment felderíteni a helyzetet, s azzal tért vissza, orosz aknavetőcsökök vannak a falu szélén. Úgy döntöttünk, hogy egyelőre nem mozdulunk ki, megvárjuk a fejleményeket. Jobban éreztem magam, s erőt adott a remény is, hogy talán rendezett körülmények közé kerülünk hamarosan.

Sötétedés után elindultunk a vélt front irányába. Egy órai menetelés után fegyverropogás állított meg bennünket. Zizegtek a golyók, világító rakéták röppentek fel. Vissza kellett húzódnunk, fedezéket keresni. Az egész éjszakát egy bombatölcsérben töltöttük. Megismétlődött a fegyverropogás, s többször is rakétákat lőttek fel. Minden jel arra utalt, hogy valóban védelmi vonal húzódik előttünk. A sötétben nem volt tanácsos tovább menni. Végtelen hosszúnak tűnő éjszaka után végre kivilágosodott. Előttünk egy dombhát húzódott, amely teljesen elhagyatottnak látszott.

Megindultunk a dombnak föl. Valahonnét hozzánk hasonló toprongyos katonák csatlakoztak. Lehattunk vagy harmincan. Bízunk abban, hogy akárkik is vannak előttünk, ha meglátnak bennünket fegyvertelenül, ilyen állapotban, nem lőnek ránk. Nem tudtuk, hogy a frontnak melyik oldalán vagyunk.

Felérve a dombhátra egy bokros, gazos terület felé közeledtünk. Előbb csak reméltük, aztán megbizonyosodtunk róla, hogy lőálláshoz értünk. Rohamsisakos németek dugták ki a fejüket, s intettek, mutatták, hogy merre menjünk. Majd házakat láttunk a völgyben. Boldogan mentünk lefelé.

Az egyik házból tiszta ruhájú, borotvált képű katonák jöttek elő. Bevezettek egy iskolaszerű épületbe.

Fűtött szobában szalmazsákra fektettek, a köpenyt, csizmát lehúzták rólam. Egy magyar egészségügyi katona forró teát, kenyeret, sajtot hozott...

Testi és lelki állapotom, az öröm és az emberi bánásmód következtében kitört belőlem a zokogás... Percekig nem tudtam abbahagyni...

Február 23. volt és Szudzsába érkeztünk.

280 kilométert tettünk meg gyalog a hőmezőkön, súlyos nélkülözések közepette. Tetvesen, betegen, szörnyen elhanyagolt állapotban kerültem normális körülmények közé. Másnap teherautókon Szumiba szállítottak bennünket. Itt vonatra rakták a sebesülteket és betegeket. Először Gomelbe, majd Varsóba kerültem hadikórházba. Kimosdattak, megborotváltak, újból emberi formám lett. Közben jöttek a lázrohalmok, s azokra a napokra alig emlékszem. Gomelban búcsúztam el társaimtól. Varsóból már szabályos, pullmankocsikból álló kórházvonat hozott haza, Bécsen keresztül, Debrecenbe. Betegségemet itt a belklinikán tisztázták. Kiderült, hogy wolhiniai lázám volt, amit, a kiütéses tifuszhoz hasonlóan, a ruhatetű terjeszt. A kórokozó a rickettsiák egyik fajtája, melyek a kiütéses tifuszt is okozzák.

Felgyógyulásom után Csáktornyán, Péterfy őrnagytól, a visszamaradó részleg parancsnokától tudtam meg, hogy Kaltróy meghalt. A visszavonulás alatt tüdőgyulladást kapott. A szánt, melyen szállították, a németek elvették. Gyalog vándorzogott tovább. Súlyos betegen került kórházba, de az életét már nem tudták megmenteni. Hegyi Sándor dr., a 47/II. zászlóalj orvosa még a Donnál halt meg. Gelencsér zászlóst, a 17/I. zászlóalj vonatparancsnokát a németek lőtték agyon. A vonat megmaradt járműveit a sebesültek számára akarta biztosítani. A németek lefoglalták a lovakat. Erre dühében és elkeseredésében elkezdte a lovakat agyonlőni. Német géppisztolysorozat végzett vele.

A nagykanizsai 17-es gyalogezred személyi állományának mintegy 10%-a került haza.²¹

A kétszázézeres magyar hadsereg nagyrészt elpusztult. Megfelelő fegyverzet és felszerelés nélkül, hibás politika, idegen érdekek áldozatává vált.

Ezek az értelmetlenül meghalt, megfagyott katonák az első világháború doberdói és isonzói harcainak fiai voltak. Mentek a háborúba, mert menniük kellett, előbb az apáknak, aztán a fiaknak. Így írta elő a katonai regula. Nem ők döntötték el, hogy a háború indokolt-e vagy sem.

Áldozatok voltak ők, tisztelet emléküknél.

²¹ *Dombrády L.—Tóth S.* i. m. 279—280. o.: Március 3-i jelentés szerint a 2 magyar hadsereg személyi állománya, a megszálló erők nélkül 2913 tiszt és 61 116 katona... A hadsereg összeszetesége halottban, sebesültben, eltűntekben és foglyokban 147 971 fő. Ebből a foglyok száma 60 000-re tehető...